

SATO, Dan
egyetemi tanár
Kiotói Egyetem*

DOI: 10.15170/DIKE.2024.08.01-02.03

Az „Új Európai Rend“ a japán jogtörténeti kutatásokban¹

The “New European Order” in Japanese Legal History Research

Since 1933, National Socialist jurisprudence had been the subject of much interest and controversy among Japanese legal scholars. Even the Japanese Ministry of Justice examined and translated a series of National Socialist legislation and literature for reference purposes. During the National Socialist era, a young Japanese professor of law named Satoshi Nishimoto visited Germany. While studying in Munich, this scholar witnessed unprecedented activity in the field of Germanic legal history, which at that time was combined with geopolitics. After returning to Japan, he attempted to apply this method of legal history to his own country. However, these efforts ended in failure.

Keywords: *Germanic legal history, geopolitics, National Socialist jurisprudence, Satoshi Nishimoto, Karl Haushofer, Gaudius Freiherr von Schwerin, Otto Koellreutter, Kyoto Imperial University*

1. Bevezetés

Bár Japán földrajzi értelemben messze van Európától, az 1933 és 1945 között ott történt események nem hagyták érintetlenül. A nemzetiszocialista Németország létrejöttét nemcsak politikai, hanem tudományos szinten is nagy érdeklődéssel figyelték Japánból. Ez a tanulmány annak a jogtörténésznek, *Satoshi Nishimotonak* (1904–1982) a II. világháború² alatti magatartásával foglalkozik, aki akkor volt aktív a japán tudományos életben, amikor az európai jogtörténet mint tudományág³ megjelent a hazájában, és akit a háború után korábbi militarista és ultranacionalista tudományos felfogása miatt kizártak a közhivatalokból.⁴ Kollégái kezdetben elhatárolódtak tőle. Később ugyan visszazerezte professzori állását, jogtörténészként soha többé nem ismerték el. Művei mára nagyrészt elfelejtődtek, így jogtörténeti munkásságát, különös tekintettel azokra az

* ORCID ID: 0009-0007-3888-4293.

¹ A tanulmányt *Herger Cs. Eszter* fordította magyar nyelvre. A tanulmányban szereplő online hivatkozások utolsó letöltése: 2024. 08. 30.

² A legfrissebb kutatási eredményeket német nyelven lásd: MATSUMOTO, Die Rechtswissenschaft unter dem Kriegsregime in Japan 389–420. Lásd még a 2016-ban Tokióban megjelent kötetet: ONO – DEGUCHI – MATSUMOTO, *Senji-taisei to hōgakusha: 1931–1952*, amely a jogtudósok tevékenységét mutatja be az 1931 és 1952 közötti időszakból a közjog, a magánjog, a büntetőjog, valamint a gazdasági, illetve a szociális jog területéről. Feltűnő, hogy egyetlen jogtörténész sem szerepel közöttük.

³ A *seiyō-hōseishi* (*seiyō*: nyugati; *hōseishi*: jogtörténet) kifejezést rendszerint európai jogtörténetként fordítják le a nyugati nyelvekre (*Europäische Rechtsgeschichte/European Legal History*). Ez többnyire nem terjed ki a római jog területére, ezért a *seiyō-hōseishi* pontosabban csak a szűk értelemben vett európai jogtörténetet jelenti.

⁴ Kyōto daigaku hyaku-nen shi 465. ff.

írásokra, amelyeket a háború idején készített, tudományos igényvel még nem elemezték.⁵ Az európai jogtörténet tantárgy oktatásának történetét a japán tankönyvek *Nishimoto* említése nélkül mutatják be. Ennek oka valószínűleg az, hogy a munkássága az e tudományágban szokásos módon nem egykönnyen kategorizálható, ráadásul kétségtelen, hogy nemzetiszocialista ideológia jelentős hatást gyakorolt a szemléletmódjára.

Kétségtelen azonban az is, hogy *Nishimoto* nem elhanyagolható szerepet játszott az európai jogtörténettudomány kezdeti szakaszában Japánban és kortársai elismerték a tevékenységét. 1937 májusától 1939 januárjáig Németországban tartózkodott, és saját szemével láthatta a német társadalom és a tudományos élet változásait. Ezek a tapasztalatok nyilvánvalóan formálták jogtörténeti szemléletmódját. Ezért az alábbiakban *Nishimoto* tudományos munkásságát abból a célból vizsgáljuk meg, hogy hű képet adjunk a japán jogtudomány korabeli állapotáról és a náci jogtudomány hatásáról az európai jogtörténet kutatására. Mielőtt azonban mindezt részleteiben elemeznénk, vessünk egy pillantást a japán jogtudomány és igazságszolgáltatás beállítottságára a náci korszakban.

2. Reakciók az NS-rendszerre Japánban

2.1. A tudományos reakciók

A japán értelmiségiek kezdetben kifejezetten elutasítóan viszonyultak a náci rezsimhez, főként az NSDAP rasszista ideológiája miatt.⁶ Már 1933 előtt is ismert volt Japánban⁷ Hitler „*Mein Kampf*”-ja, amely többnyire ellenérzést váltott ki a japánokban a nemzetiszocialista felfogással szemben.⁸ A közvélemény kritikusan szemlélte a németországi zsidóüldözést, és a korabeli sajtó csak a Csendes-óceánon folyó háború 1937-es kitörése után kezdett antiszemita kampányba. Ugyanakkor a vezető japán jogtudósok már 1933-tól kezdődően elemezték a náci rendszer politikai helyzetét és gazdaságpolitikáját. A neves polgári jogi szakértő, *Sakae Wagatsuma* 1934-ben kiadott „*A náci rendszer törvényei*” című antológiájának előszavában a következőket írta: „*Megdöböntő, hogy az új németországi rendszer nagy sebességgel és jogi technikai hibák nélkül végezte el kiterjedt jogalkotási munkáját. A náci rendszer politikai programját kivétel nélkül törvényekkel hajtották végre. Ezért elengedhetetlen a náci törvényhozás átfogó ismerete, ha valaki kritizálni akarja a náci rezsim politikáját. És pontosan ennek tudatában íródott ez a kötet.*” Amint ez az előszó mutatja, a náci jogéletet Japánban kezdetben gondos mérlegeléssel, árnyaltan

⁵ Az alábbi tanulmány a háborús kormányzat alatti jogtörténet-tudomány bemutatására tett első átfogó kísérletnek tekinthető. *Nishimoto* kutatásairól részletesebben lásd: SATO, Egy sikertelen kísérlet. A nyugati jogtörténeti kutatások kezdeti Japánban 24–43. és SATO, Nishimoto Satoshi to reimei-ki no seiyō-hōseishi-gaku.

⁶ Lásd hozzá: IWAMURA, Senzen nihon-jin no tai-doitsu ishiki 195. ff.

⁷ 1932 és 1944 között hat részleges, illetve teljes kiadása jelent meg ennek az írásnak, de további kétkiadatlan fordításváltozata is készült, lásd: IWAMURA, Senzen nihon-jin no tai-doitsu ishiki 141.

⁸ A „*Mein Kampf*” I. részének 11. fejezetében Hitler Japánt csak ún. „*kultúrahordozóként*” ábrázolta, szemben a „*kultúrát megalapozó*” árja népekkel. Hitler Japánról alkotott képe ezért kezdetben a japán közvéleményben visszatetszést keltett Németország és Hitler iránt. Miután Japán és a náci rezsim közeledett egymáshoz, a német nagykövet nyomására vagy a kiadók önellenőrzésének következtében a Japánt bíráló megjegyzéseket kihagyták a frissebb kiadásokból, lásd: IWAMURA, Senzen nihon-jin no tai-doitsu ishiki 148. ff.

⁹ Lásd a *Sakae Wagatsuma* szerkesztésében 1934-ben Tokióban megjelent „*Nachisu no hōritsu*” című kötetet, amely négy jogterületet (közjog, polgári jog, büntetőjog, munkajog), valamint a japán és különböző európai nyelveken megjelenő NS-jog részletes katalógusát tartalmazza.

mutatta be a tudomány.¹⁰ Ahogy azonban Japán közelebb került a náci rendszerhez, folyamatosan növekedett a német jogéletről szóló beszámolók mennyisége, sőt ezekben már a nemzetiszocialista felfogást is kritika nélkül importálták.¹¹

2.2. A japán igazságügyi minisztérium és a Shihō-shiryō

A nemzetiszocialista jogtudomány iránti érdeklődés az igazságügyi politika szintjén is megmutatkozott. A *Shihō-shiryō (Igazságügyi anyagok)*¹² periodika, amelyet 1921 novemberétől szinte havonta adott ki az igazságügyi miniszter titkárságának ún. Igazságügyi Vizsgáló Osztálya [*Shihō daijin kanbō chōsa-ka*], hasznos (összehasonlító) anyagokat szolgáltatott belföldről és külföldről egyaránt. A célközönséget főként az igazságügyi ágazatban¹³ dolgozók jelentették. 1933 és 1945 között összesen 115 tétel (174-288. szám) jelent meg, melyeknek mintegy a fele (55 tétel) a német joggal foglalkozott.

Hanns Kerrl „*Nationalsozialistisches Strafrecht*” („Nemzetiszocialista büntetőjog”) című, 1933-ban publikált művét már 1934 májusában teljes egészében lefordították. Bár csak „*a porosz igazságügyi miniszter memorandumja*” volt, a szerkesztő szerint azért adták ki, „*mert tájékoztatást nyújtott az NSDAP büntetőjogi reformmal kapcsolatos konkrét ideológiai irányvonaláról*”.¹⁴ A büntető anyagi és eljárásjogról,¹⁵ valamint a közjogról¹⁶ szóló írásokat a „*Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung*” („Jog és jogalkotás nemzetiszocialista kézikönyve”) című összeállításból fordították le. A szerkesztő az előszóban így fogalmazott: „*Egyesek szerint az NSDAP-nek nincs önálló elmélete. De vajon tényleg igaz-e ez? Reméljük, hogy mi magunk fogunk olyan kutatásokat produkálni, amelyek felülmúlják a nemzetiszocialista jogtudományt.*” A náci büntetőjogi reformot tehát nagy érdeklődéssel követték, és számos vonatkozó szakirodalmat fordítottak le, illetve mutattak be.¹⁷

¹⁰ WAGATSUMA, Nachisu seiken-ka niokeru ippan hōritsu zasshi-kai ihen 1550. ff.

¹¹ Az egyes jogterületek vonatkozásában lásd: SASAKI – KOBAYASHI, Keihō-gakushi 207., 284.; UCHIDA, Nihon keihō-gaku no ayumi to kadai 139.; MIZUMOTO – HIRAI, Nihon minpōgaku-shi tsūshi 276. ff.; MASAI, Nachisu shōhōgaku no nihon heno eikyō 159. Kiotó vonatkozásában lásd később, a 3.8. fejezetet.

¹² A „*Shihō-shō*” [Igazságügyi Minisztérium] átnevezését [„*Hōmu-shō*”, magyarul szintén Igazságügyi Minisztérium] követően a *Hōmu-shiryō* újra rendszeresen megjelent 1949 decemberétől kezdődően. Ez a sorozat főként európai és amerikai írások fordításaiból állt. Alkalmanként azonban japán jogtörténeti tartalmakat is közöltek. A periodikának *Shihō-shiryō* címmel (1949-ig) összesen 307 száma készült el, ebből 42 szám az angol jogról, 36 az amerikai jogról, 28 a francia jogról és 10 a szovjet jogról (némi átfedéssel), míg 134 szám a német joggal foglalkozott.

¹³ Lásd hozzá a 19. lábjegyzetet.

¹⁴ KERRL, Nationalsozialistisches Strafrecht (japán fordítását lásd a *Shihō-shiryō* 1934/184. számában „*Nachisu no keihō*” címmel).

¹⁵ FRANK, Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung, II. fő rész 6. (japán fordítását lásd a *Shihō-shiryō* 1936/211. számában „*Nachisu no hōsei oyobi rippō yōkō. keihō oyobi keijisoshōhō no bu*” címmel).

¹⁶ Lásd hozzá a 18. lábjegyzetet.

¹⁷ FREISLER, Zur Neugestaltung des Strafverfahrens und Strafvollzuges (japán fordítását lásd a *Shihō-shiryō* 1936/217. számában „*Doitsu ni okeru keiji-soshō-tetsuzuki narabini gyōkei-seido no kaisei ni tsuite*” címmel); FRANK, Nationalsozialistische Leitsätze für ein neues deutsches Strafrecht 1. (japán fordítását lásd a *Shihō-shiryō* 1936/218. számában). Lásd továbbá: Gesetz zur Änderung des Strafgesetzbuchs vom 28. Juni 1935, Gesetz zur Änderung von Vorschriften des Strafverfahrens und des Gerichtsverfassungsgesetzes. Ezeket a törvényeket a következő műhöz csatolták: HUBERNAGEL, Die Strafrechtsanalogie in Beispielen 1203. Lásd még: OETKER, Zur Reform der Strafprozessordnung (japán fordítását lásd a *Shihō-shiryō* 1937/223. számában); GÜRTNER, Das kommende deutsche Strafrecht (japán

Ebben a sorozatban nemcsak magát a jogi reformot, hanem az alapvető elméleteket is bemutatták. 1936 júniusában például teljes terjedelmében lefordították Reinhard Höhnnek az állam jogi személyiségéről szóló könyvét.¹⁸ Az Igazságügyi Minisztérium szándéka félreérthetetlen volt.¹⁹ Egy évvel később lefordították a Georg Dahm által szerkesztett „Grundfragen der neuen Rechtswissenschaft” („Az új jogtudomány alapkérdései”) című antológiát²⁰ is, melynek szerkesztője a következőket írta az előszóban: „(...) az antológia minden biztonnal azért jelent meg, hogy bemutassa a német [sic. nemzetiszocialista] közösségi gondolkodást az adott jogterületeken. Nyomatékosan állíthatjuk: aki könnyek nélkül olvassa végig ezt a művet, nem biztos, hogy bűséges alattvaló. Azért adtuk ki ezt a füzetet, hogy megmutassuk, mennyire szegényes hazánk jogtudománya, és mennyire megelégszik a régi állapotokkal.” A sorozat a német jogtudomány újításait külön-külön tárta az olvasók elé. Különleges információforrásnak azért tekinthető, mert az Igazságügyi Minisztérium elképzeléseit is tükrözte és a hivatalos elhatározáson alapult az összeállítás. A generális klauzuláról²¹ és a náci rezsim alatti igazságügyi reformról folytatott vitát²² szintén ezen a médiumon keresztül ismerhették meg a japán jogászok.

fordítását a *Shihō-shiryō* 1937/234., valamint 1938/236. és 238. számában); GÜRTNER – FREISLER, Das kommende deutsche Strafverfahren (japán fordítását lásd a *Shihō-shiryō* 1939/254., 256. és 260. számában). A „háborús büntetőjogi jogalkotás és joggyakorlat legjobb összehasonlító anyagaként” – később a *Schriften der Akademie für Deutsches Recht* című sorozat 8. és 9. köteteként („Gruppe Strafrecht und Strafverfahren”) is kiadott – következő művet tartották számon: GLEISPACH, Das Kriegsstrafrecht 1–2. (japán fordítását lásd a *Shihō-shiryō* 1943/238. számában).

¹⁸ HÖHN, Der individualistische Staatsbegriff und die juristische Staatsperson (japán fordítását lásd a *Shihō-shiryō* 1936/214. számában „Kojin-shugi-teki kokka-gainen to hōjin-kokka” címmel). Ehhez csatoltak három tanulmányt a „Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung” (14. lábjegyzet) első kiadásának anyagából: Carl Schmitt „Der Rechtsstaat”, Herbert Kier, „Volk, Rasse und Staat”, valamint Achim Gercke „Rasse und Recht” című írását. Gercke cikkét a 2. kiadásban mással pótolták, mivel 1935-ben homoszexuális tevékenység gyanúja miatt (RStGB 175. §) letartóztatták és minden pártfunkciójából felmentették. Lásd hozzá: HERGEMÖLLER, Gercke 396–397.

¹⁹ Az egyik szám előszava szerint a volt osztályvezető egy japán szerzőt, aki a Németországban éppen kialakulóban lévő tant ismertette az állam jogi személyiségének elutasításáról, arra kérte, hogy ajánljon vonatkozó szakirodalmat. Ennek következtében fordították le Höhn említett könyvét teljes egészében. A szerkesztő így folytatta: „(...) Most megtudjuk, hogy a polgári és büntetőjogi reform alapja az állam jogi személyiségének elutasítása és olyan új fogalmak igazolása, mint a nép, a faj vagy a népi közösség, ami még inkább indokoltá teszi azt, hogy ez a könyv bekerüljön a sorozatba. (...) Rendkívül kívánatos, hogy az igazságszolgáltatásban dolgozók, akik általában csak polgári jogi vagy büntetőjogi szakirodalmat olvasnak, ne hagyják figyelmen kívül ezt az alkotmányjogi művet sem.”

²⁰ Lásd a japán fordítást a *Shihō-shiryō* 1937/231. számában „Shin hōritsu-gaku no kibon-mondai” címmel.

²¹ HEDEMANN, Die Flucht in die Generalklauseln (japán fordítását lásd a *Shihō-shiryō* 1938/246. számában). A könnyebb értelmezés érdekében a műhöz három recenziót is csatoltak Kreller (Archiv für die civilistische Praxis 1934/138. sz. 242.), Larenz (Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht 1934/100. sz. 378.) és Heck (Juristische Wochenschrift 1933, 1448–1449.) tollából. Összehasonlítóként ugyanebben a kötetben a következő mű fordítását is közre adták: MÜLLER-ERZBACH, Reichsgericht und Interessenjurisprudenz 161–177.

²² NOACK, Das neue Berufsrecht der Anwaltschaft (japán fordítását lásd a *Shihō-shiryō* 1937/224. számában). Az 1936. február 21-i Birodalmi Ügyvédi Rendtartás teljes fordítása elmaradt. A Referendar-Gemeinschaftslager 1937-es konferenciájáról szóló beszámoló és az ott elhangzott előadások (Deutsche Justiz 1937, 1645. ff.) azonban megjelentek japánul a *Shihō-shiryō* 1938/241. számában (Juni 1938), míg a *Shihō-shiryō* 1938/244. száma „Doitsu ni okeru shihō yosei-jō no shomondai” [A németországi jelölt-képzéssel kapcsolatos kérdések] címmel egy válogatást közölt a *Juristische Wochenschrift*, a *Deutsche Justiz*, a *Deutsche Juristen-Zeitung* valamint a *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht* cikkeiből, ami a 224. számot egészítette ki.

1942-től kezdődően több kötetet szenteltek a kereskedelmi jognak, mint új területnek,²³ és ezen a módon átfogó képet rajzoltak a gazdasági ellenőrzés és a jog közötti kapcsolatról is.²⁴

2.3. Az 1938. évi német-japán kulturális egyezmény hatásai

1933-ban Japán és Németország kilépett a Népszövetségből. Bár a japán közvélemény széles körben szkeptikusan viszonyult az NSDAP-hoz, a két ország fokozatosan közeledett egymáshoz. Az Antikomintern Paktumot (1936) követően Japán 1938-ban kulturális megállapodást is kötött Németországgal, aminek állítólag a kulturális együttműködés előmozdítása volt a célja. Valójában azonban a szándék a stratégiai partnerség megerősítésére irányult, ahogy a Japán és Magyarország közötti megállapodás háttérében is hasonló cél húzódott meg.²⁵ Mindez a tudományos eszmecsere is lehetővé tett: *Otto Koellreutter* náci jogtudós például német-japán csereprofesszorként érkezett Japánba. A német-japán együttműködés előmozdításában a jogélet területén közvetítő szerepet töltött be a Német Jogakadémia (*Akademie für Deutsches Recht*). Röviddel a megállapodás aláírása után az Akadémia folyóiratában jelen meg „*Der Einfluß des deutschen Rechts auf die japanische Gesetzgebung und Kultur*” („A német jog hatása a japán jogalkotásra és kultúrára”) című tanulmány, amely a következő szavakkal zárult: „A japán jogélet képviselői azt a jogos reményt táplálják, hogy a nemzetiszocialista Németország és Japán közötti szoros politikai és kulturális együttműködés a jog területén a korábbiaknál is erőteljesebb kölcsönös vélemény- és tapasztalatcserebe vezet, és hogy ez a csere mindkét nép és állam jogi fejlődését ösztönözni fogja.”²⁶

1939 júniusában az Akadémia folyóiratban (ZakDR) megjelentek azok az Akadémia elnöke, *Hans Frank* és a japán igazságügy-miniszter, *Suehiko Shiono*²⁷ közötti üzenetváltások, amelyekben a jog területén kölcsönösen baráti együttműködése tettek ígéretet.²⁸ *Koellreutter* japán látogatásától eltekintve azonban úgy tűnik, hogy e megállapodásnak túl nagy hatása a jogtudományra mégsem volt. *Koellreutter*, aki a német-japán kulturális megállapodás egyik legfontosabb támogatójának

²³ HEDEMANN, *Deutsches Wirtschaftsrecht* (japánul lásd a *Shibō-shiryō* 1942/275. és 281. számában); SIEGERT, *Deutsches Wirtschaftsstrafrecht*, valamint MEESKE, *Die Ordnungsstrafe in der Wirtschaft* (japánul lásd a *Shibō-shiryō* 1942/279. számában).

²⁴ A japán kereskedelmi jog fejlődéséről lásd: ITO, *Geschichte des Wirtschaftsrechts*, Teil 2, Kap. 1–3.

²⁵ SHIMIZU, *Bunka no sūjiku. Senzen Nihon no bunka-gaikō to Nachi-Doitsu* 28. ff. A szerző arra utal, hogy a japán külügyminisztérium a kulturális megállapodás akkori látszólagos ártalmatlanságára összpontosított, és ezt próbálta politikailag kihasználni a kelet európai országokkal szemben. Mindebben különösen nagy szerepet játszott a szovjetellenes szempont, amiért is a megállapodás tartalmi szempontból sokkal átfogóbb lett, mint egy pusztán a tudományos életre fókuszáló szerződés lett volna. A tárgyalások Magyarország és Japán között már korán megkezdődtek, de magát a megállapodást csak 1938. november 15-én írták alá, majd a hatályba léptetését politikai és diplomáciai okokból elhalasztották. *Eugen Ott* német nagykövet ezért Japán megértését kérte, ami világosan rámutat a megállapodás politikai vonatkozásaira. Az Antikomintern Paktum után a német-japán kulturális egyezményt 1938. november 25-én írták alá, és az azonnal hatályba is lépett, míg erre a magyar-japán kulturális egyezmény esetében 1939. december 30-ig vártak. Lásd részletesen: SHIMIZU, *Bunka no sūjiku. Senzen Nihon no bunka-gaikō to Nachi-Doitsu* 89. ff.

²⁶ OKADA, *Der Einfluß des deutschen Rechts auf die japanische Gesetzgebung und Kultur* 829–831.

²⁷ *Suehiko Shiono* (1880–1949) 1908-ban ügyészként kezdte a szakmai pályafutását, majd különböző fontos pozíciókat töltött be az igazságszolgáltatásban. 1937 februárjában igazságügyi miniszterré nevezték ki. Hivatali idejének lejártá után, 1939 augusztusában alapította meg a *Nihon-hōri-kenkyūkai* (Japán Jogtudományi Munkacsoport) elnevezésű szervezetet. Lásd hozzá alul a 60. lábjegyzetet.

²⁸ N. N.: *Deutsch-japanische Zusammenarbeit* 418.

bizonyult, ugyan intenzív eszmecserére törekedett a német és japán jogtudósok között,²⁹ az egyre erőszakosabbá váló háborús helyzet ezt az együttműködést gyakorlatilag ellehetetlenítette.³⁰

3. A jogtörténész Satoshi Nishimoto és németországi kutatóútja

3.1. A kezdeti kutatások

Nishimoto 1929 óta³¹ volt a kiotói Császári Egyetem docense, amikor az európai jogtörténeti kutatás még gyerekcipőben járt Japánban. Ezekben az években még csak néhány kutató foglalkozott ezzel a tudományággal. Európai látogatását megelőzően több olyan művet is írt, amelyek elsősorban az európai jogtörténészek munkásságához igazodtak. Nyugati, azaz európai jogtörténészként végzett kutatási tevékenysége megfelelt az akkori akadémiai normáknak. Első kutatási témája a kamatjog történeti fejlődése³² volt. Miután ezt a témát lezárta, a germán jog kutatásának szentelte magát.³³ Ő ismertette meg a japán olvasóközönséget *Claudius Freiherr von Schwerin*nek, későbbi müncheni témavezetőjének „*Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*” („*A német jogtörténet alapvonásai*”) című tankönyvével, de *von Schwerin* hatása³⁴ más műveiben is egyértelműen felismerhető. Nishimoto a nyugati jogtörténeti kutatások módszertanáról is készített tanulmányt. *Karl Otto Petraschek* müncheni jogfilozófust követve azt írta, hogy a jogtörténet és a jogpolitika azonos jellegű tudományok, mivel mindkettő a mozgásban lévő joggal foglalkozik.³⁵ Ez a nézet vezetett később ahhoz, hogy jogtörténetet a jogpolitikát szolgáló tudományágként értelmezte.

Mivel Nishimoto jogtörténeti kutatásait jelentős mértékben inspirálta *von Schwerin* müncheni jogtörténész, értelemszerű volt, hogy külföldi kutatóévének helyszínéül Münchent választotta. Nishimoto 1937 áprilisában indult Európába, és ez a tartózkodás teljes mértékben átforgalmazta jogtörténeti szemléletét.

²⁹ KOELLREUTTER, Der Ausbau der rechtswissenschaftlichen Beziehungen zwischen Deutschland und Japan 188–190. A cikket a szerző a következőképp zárta le: „(...) a német jogi karok és különösen a Német Jogakadémia jelentős szerepet fognak játszani a német-japán kulturális megállapodás megvalósításában a jog és a jogtudomány területén. Az ő feladatuk lesz, hogy a kulturális megállapodás értelmében Németországba érkező japán jogtudósokat és joghallgatókat megismertessék az új német joggal, másrészt pedig, hogy a japán jog régi hagyományait és jelenlegi formáit is megantánítsák nekik.”

³⁰ BIEBER, SS und Samurai 629., 665., 751. *Bieber* arra utal, hogy *Koellreutter* az orvostudományhoz képviselői közötti megállapodáshoz (1939) hasonlóan a jogászok számára is egy külön német-japán megállapodást készített elő.

³¹ A kiotói jogi fakultást, amely a tokiói jogi kar után a második volt Japánban, 1899-ben alapították meg. 1945-ig csak néhány császári egyetem működött, ahol jogi diplomát lehetett szerezni, ezért ezek professzorait nagy becsben tartották. Lásd a japán jogi oktatás történetéhez, valamint Nishimoto részletes életrajzi adataihoz: SATO, Egy sikertelen kísérlet 23–28.

³² A kapcsolódó esszéket 1937-ben Tokióban monográfiaként adták ki „*Risoku hōshi ron*” („*A kamatjog története*”) címmel. Művében a kamatjog történeti fejlődését követően egy törvénytervezetet fogalmazott meg a kamatjog jövőbeli reformjára vonatkozóan.

³³ NISHIMOTO, Geruman-hō niokeru keiyaku seiritsu no hōshiki 141–151.

³⁴ NISHIMOTO, V. Schwerin, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte 132–136. *Schwerin* hatása tükröződik „*A római jog recepciójának újbóli vizsgálata*” című írásában, melyben nem a középkor végén megfigyelhető jogátvételre, hanem a római jog korábbi hatására fókuszált, és többek között arra jutott, hogy a germán jogot tiszta formájában az északi germán jogi kultúra őrizte meg leghosszabb ideig. Lásd: NISHIMOTO, Rōma hō keiju no saikentō 29–57.

³⁵ Ez a tanulmány bevezetőként szolgált európai jogtörténeti tankönyvéhez, amely Tokióban 1936-ban jelent meg. Lásd: NISHIMOTO, Sicyō hōseishi kenkyū no hōhō ni tsuite 729., 739., 1. lábjegyzet. Lásd hozzá továbbá: PETRASCHKE, System der Rechtsphilosophie 313.

3.2. A müncheni út

1. kép: Satoshi Nishimoto (1904–1982)

Nishimoto először Berlinbe utazott. Ott találkozott *Kintomo Mushanokōji*³⁶ japán nagykövettel. A japán követség közvetítésével *Hans Frank* birodalmi miniszter is fogadta. Rövidesen azonban folytatta az útját Münchenbe, ahol *von Schwerinnél* a német jogtörténet kutatásával foglalkozott, illetve részt vett *Karl Haushofer* előadásán és szemináriumán. *Nishimoto Mushanokōji* közvetítésének köszönhetően ismerkedett meg vele, ami ahhoz vezetett, hogy időnként még *Haushofer* otthonába is meghívást kapott.³⁷ Müncheni tartózkodása egy évig és nyolc hónapig tartott. 1939-ben Franciaországon keresztül az Egyesült Államokba utazott. Átszelte az amerikai kontinenst, majd végül visszatért Japánba. Kutatói tartózkodása alatt saját szemével figyelte meg az európai országokat, és nem tagadható, hogy az említett két professzorral folytatott eszmecsere nagy hatással volt későbbi kutatásaira.

3.3. Találkozás Hitlerrel

A tudományos találkozókön kívül azonban volt egy még nagyobb esemény, amely meghatározó élmény volt a számára: találkozója a *Führerrel*. Müncheni tartózkodási idejére esett *Hitler* itteni látogatása is, melynek során betért törzsvendéglőjébe, az *Ostera Bavaria*ba. Mint minden érdeklődő, *Nishimoto* és sinológus kollégája, *Ichisada Miyazaki* is odamentek *Hitler*hez. Szerencsájükre személyesen üdvözölhették őt, és még néhány szót is váltottak vele.³⁸ Ez a találkozás maradandó nyomot hagyott benne.

3.4. Claudius Freiherr von Schwerin

Nishimoto azonban nemcsak a *Hitlerrel* való találkozása révén került kapcsolatba a nemzetiszocialista milióval, hanem a professzorain keresztül is, akiknek rendszeresen hallgatta az előadásait. Ilyen módon számos ponton érintkezett az NSDAP-vel is. Mint tisztségei és tagságai jelzik,³⁹ *von Schwerin*,

³⁶ *Kintomo Mushanokōji* ezt a tisztséget 1934-től 1937-ig töltötte be. Ő volt az, aki Japánt az Antikomintern Paktum aláírásakor képviselte 1936. november 25-én.

³⁷ NISHIMOTO, Chiseigaku to sono hōhō 1–35., 33–34.

³⁸ MIJAZAKI, Meguriai 3.; MIJAZAKI, Hitorā tonō meguriai 335–337. Saját emlékiratain kívül lásd még a „*Ichisada Miyazaki*” című újságcikket a *Mainichi-Shimbun* [Mainichi Újság] 1978. december 14-i számában (3.)

³⁹ A következő egyesületek tagja volt: Bund Nationalsozialistischer Deutscher Juristen (1934 óta), NS-Wohlfahrt (1934 óta), *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (1935 óta), *NS Studentenkampfhilfe* (1937 óta). Lásd: SIMON, Schwerin, Claudius Freiherr von 77–79.

igen szoros kapcsolatban állt a náci párttal. 1937 májusa óta volt párttag, és a müncheni jogi kar legtöbb oktatójához hasonlóan ő is tagja volt a Német Jogakadémiának is.⁴⁰

3.5. Karl Haushofer

A geopolitikus *Haushofer* viszonya az NSDAP-hoz igen összetett volt. 1919-ben találkozott *Rudolf Hess*-szel, akivel szoros barátságot kötött. Míg *Hess* csatlakozott a nemzetiszocialistákhoz, *Haushofer* nem szimpatizált *Hitler*rel, távol tartotta magát tőle. A sikertelen *Kapp*-puccs (1920) után *Hitler* börtönbe került, ahol többek között *Haushofer* Japánról írt könyveit olvasgatta. Ezekből olyan inspirációt nyert, amelyeknek köszönhetően később, külpolitikai terveiben fontos szerepet szánt Japánnak.⁴¹

Haushofer már 1909–1910-ben is járt Japánba egy hivatalos ügynek köszönhetően. Ekkor Kiotóba is látogatást tett.⁴² Később több művet is írt Japánról, és ezeknek köszönhetően elismert Japán-szakértő lett. Különösen szoros kapcsolat fűzte a berlini japán nagykövetséghez, és ennek köszönhetően azt, hogy egyre több japán tudós látogatta meg Münchenben. Ezek közé tartozott *Nishimoto* is: 1937. július 1-jén *Mushanokōji* nagykövet levélben kérte *Haushofert* arra, hogy *Nishimotot* támogassa.⁴³

Haushofer 1934 és 1937 között társalapítója és elnöke volt a kultúrpolitikai tevékenységet folytató Német Akadémiának (*Deutsche Akademie*), ami Münchenben működött. Tagja volt a Német Jogakadémiának is, bár ő maga nem volt jogász.⁴⁴ Mivel azonban a felesége fele részben zsidó származású volt, soha nem lépett be az NSDAP-ba. *Nishimoto* 1942-ben megjelent esszéjében megemlékezett *Haushofer* asszonyt, aki jól értett japánul, és megjegyezte, hogy ő és férje jól vannak. Fiát, *Albrechtet* azonban bebörtönözték, mert 1944. július 20-án részt vett az *Adolf Hitler* elleni merényletben. *Albrechtet* a következő év április 24-én börtönében gyilkolták meg,⁴⁵ ugyanekkor *Haushofer* és más családtagjai a dachau koncentrációs táborban raboskodtak.⁴⁶ *Nishimotónak* németországi látogatása idején azonban bizonyára a leghalványabb fogalma sem volt ezekről a kényes családi körülményekről, hiszen hazatérése után maga is terjesztette a zsidókról szóló negatív kijelentéseket.

3.6. 1937 és 1938 eseményei

Nishimoto 1937 májusától 1939 januárjáig, összesen 20 hónapig tartózkodott Németországban. Ottléte alatt a következő események tanúja volt Európában: megtörtént Ausztria Németországhoz való „csatolása” 1938 márciusában, majd ugyan ennek az évnek októberében Szudéta-vidék bekebelezése, illetve a kristályéjszaka eseményei a következő hónapban. *Nishimoto* pontosan akkor töltötte a kutatói szemesztereit Németországban, amikor a náci rezsimek inváziós politikája és a

⁴⁰ ADLBERGER, Nützliche Kooperation 405.

⁴¹ SPANG, Karl Haushofer Re-examined 139–157., különösen 139. és 144.

⁴² Japánhoz fűződő viszonyát lásd: SPANG, Karl Haushofer und Japan 78. ff.

⁴³ SPANG, Karl Haushofer und Japan 407., 177. lábjegyzet.

⁴⁴ Több ízben publikált a ZAkDR-ben, lásd: HAUSHOFER, Rechtsboden und Wehrgesinnung 900–904.; HAUSHOFER, Recht und Dynamik im Fortleben der Völker 418–420.

⁴⁵ MICHEL, Haushofer, Albrecht 120–121.

⁴⁶ MÄRZ, Haushofer, Karl 121–122.

zsidóüldözés erőteljes iramban haladt előre. Hogyan élte meg szemtanúként a korszak német jogtörténet-tudományának alakulását? Erről közvetlenül Japánba való visszatérése után a következőképpen vallott: „Mostanra már a német jogtörténet-tudomány teljes összhangban van a nemzeti politikával. Ezért a nemzeti politikától eltérő német jogtörténet aligba képzelhető el. Mivel a Német Birodalom az NSDAP etnikai-nacionalista pártprogramjának megfelelően az egész német népet az országhatáron kívül egy fedél alá kívánja vonni, a politikai-földrajzi kutatás elengedhetetlen. A geopolitikai igényeket kielégítve és a pártprogramot teljes mértékben támogatva a jogtörténet-tudomány ballatlan mértékben előtérbe került. Mivel ebben a helyzetben a jogtörténet összekapcsolódik a geopolitikával, az a tendencia figyelhető meg, hogy a jogtörténet eltávolodik természetes kutatási területétől, nevezetesen a múlttól, és a kutatás a jelentől a jövőig tartó időszakra is kiterjed. (...) A németországi jogtörténetírás egyértelműen politikai-földrajzi tendenciákat mutat. Az idei márciusi ünnepek alatt (1939) például 'a német Kelet kutatása' mottóval rendezték meg az össznémet jogtörténetész-találkozót.⁴⁷ A konferencia helyszíne a nemzetiszocialisták keleti előre nyomulásának stratégiai bázisa, Breszló (Breslau) volt, elnöke pedig a müncheni professor, von Schwerin. És éppen a jogtörténetészek voltak azok, akik abban az évben és az azt megelőző évben tudományosan alátámasztották Csehszlovákia romba döntését. Ezt az eseményt azszal igazolták, hogy Csehország a középkorban Németországhoz tartozott. Ily módon a történelem hozzájárul a politikához, a jogtörténet a politikai programhoz, a német jogtörténet pedig a Német Birodalom politikájához. Ez a nemzetiszocialista Németország hírbet tudományos és politikai irányzata.”⁴⁸ Külföldi kutatói tartózkodásának ez a tapasztalata Nishimoto jogtörténetész szemléletmódját jelentős mértékben formálta.

3.7. A jogtudomány változásai

Amíg Nishimoto külföldön tartózkodott, Japánban egyre inkább viharos időszak következett be, ahogyan ez már Németországban is megtörtént. Előbb 1937 júliusában a Marco Polo hídhoz kötődő incidens következtében Kína és Japán között totális háború bontakozott ki. 1938 áprilisában hirdették ki a teljes állami mozgósításról szóló törvényt (*Kokka-sōdōin-hō*), amely 1938. május 5-én lépett hatályba, majd 1938 novemberében meghirdették az „Új rend Kelet-Ázsiában” programot.

Amint már bemutattuk, a japán értelmiségiek a kezdeti időszakban negatívan viszonyultak az NSDAP-hoz, sőt az 1936. évi német-japán Antikomintern Paktumot is ellenérzéssel fogadták. A helyzet az említett Marco Polo híd incidenssel változott meg. A háború megállt, és egyre nagyobb elvárásokat támasztottak a szövetséges államokkal, például Németországgal és Olaszországgal szemben. Ennek eredményeképpen változott meg a hozzáállás az Antikomintern Paktumhoz is. 1937 novemberében Olaszország, majd 1939 januárjában Magyarország is csatlakozott ehhez az egyezményhez. 1938 februárjában Hitler a Reichstag előtt tartott beszédében elismerte Mandzsúriát államként, és kinyilvánította, hogy támogatja Japán törekvéseit. Erre reagálva Japánban egyfajta Hitler-kultusz alakult ki. Ellentétben azzal, hogy Hitler erőteljesen nyomult előre, a Japán és Kína

⁴⁷ Ezt a konferenciát valójában 1938-ban kellett volna megtartani, de 1939-re halasztották, majd a háború miatt elmaradt. Lásd hozzá: STOLLEIS, Deutscher Rechtshistorikertag 990. hasáb, valamint ZAkDR-ban közzétett két beszámolót 1938-ból és 1939-ből: N. N.: Amtlicher Teil. Sechster Deutscher Rechtshistorikertag 559. (1938) és 491. (1939). Mivel Nishimoto már januárban elhagyta Németországot, és Amerikába költözött, valószínűleg nem tudott arról, hogy az említett konferenciára nem került sor.

⁴⁸ NISHIMOTO, Hansu Furanku „Geruman hō” 338–339.

közötti háború egyre kegyetlenebbé és keményebbé vált,⁴⁹ ami egy új tendenciát váltott ki, a Németországtól való tanulás szándékát, amely egészen a német-szovjet megneemtámadási paktumig, 1939 augusztusáig gyakorolt hatást az események alakulására.

Ezek a politikai fejlemények természetesen a japán tudományos világot is megérintették. Az 1939 és 1941 közötti években neves professzorok közreműködésével, a gazdasági és a politika élet jeles személyiségeinek a támogatását élvezve fordították le japán nyelvre a *Hans Heinrich Lammers* és *Hans Pfuntner* szerkesztésében Berlinben 1939-ben kiadott „*Grundlagen, Aufbau und Wirtschaftsordnung des nationalsozialistischen Staates*” („*A nemzetiszocialista állam alapjai, felépítése és gazdasági rendje*”) című sorozatot.⁵⁰ A japán kiadáshoz az előszót *Fumimaro Konoe* miniszterelnök írta. A fordítással a cél az volt, hogy az Európában új rendet teremtő Németországot a fejlődő, az ún. nagy kelet-ázsiai jóléti térség megteremtésére törő Japánnal összehasonlíthassák. Példa lehet erre, hogy a német mintát követve *Hideharu Sonda* munkajogász 12 kötetes sorozatot jelentetett meg „*Nihon kokka kagaku taikai*” („*A japán államtudomány rendszere*”) címmel,⁵¹ melyben három kötet a jogtudománnyal foglalkozott.⁵²

3.8. A kiotói jogi kar az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején

Mint látható, a náci rendszer jogtudománya nagy érdeklődést váltott ki egész Japánban, ahogy ez Kiotóban is megfigyelhető volt. Ennek illusztrálására az alábbiakban a *Hōgaku ronsō* (Kiotói Jogi Szemle) és a *Kyōto teikoku daigaku shimbun* (Császári Kiotói Egyetem Folyóirata) segítségével adható rövid áttekintés, mely alapján az 1940-es évek első felének légköre is kitapinthatóvá válik.

Éppen *Nishimoto* külföldi tartózkodása idején látogatott el *Otto Koellreutter* müncheni jogászprofesszor német-japán csereprogram keretében a császári Tokiói Egyetem jogi karára. Olyan látogatás volt ez, amelyre „*minden japán közjogász régóta vágyott*”.⁵³ *Koellreutter* 1939. február 25-én „*A 20. század állama*” címmel Kiotóban is tartott előadást a Német Kultúra Intézetében, majd ugyanebben a városban március 25-én „*A tudomány szabadsága*” címmel a Német-Japán Kulturális Társaságban.⁵⁴ A helyi jogi kar figyelmét *Koellreutternek* „*A nemzetiszocializmus és a német jog*”, valamint

⁴⁹ IWAMURA, Senzen nihon-jin no tai-doitsu ishiki 43–44.; SHIMIZU, Bunka no sūjiku. Senzen Nihon no bunka-gaikō to Nachi-Doitsu 69–70.

⁵⁰ A fordítást lásd: HUTARA, Shin doitsu kokka taikai. A német történelemmel foglalkozó írások (1. kötet, 2. csoport, 11a-c.) *Theodor Steche* („*Deutsche Vor- und Frühgeschichte*”), *Willy Hoppe* („*Grundzüge der deutschen Geschichte im Mittelalter*”) és *Erich Botzenhart* („*Grundzüge der deutschen Geschichte der Neuzeit*”) tollából külön jelentek meg, lásd: UEHARA – KOBAYASHI, Doitsu shi.

⁵¹Lásd: SONDA, Nihon kokkakagaku taikai. Eredetileg egy 14 kötetes művet terveztek, de a háború miatt a tervet elvetették. A projekt célja az volt, hogy a japán államot a háborús rendszer alatt kialakult új világ-, történelem- és emberkép alapján tudományosan rendszerbe foglalja: hatalmas vállalkozásról volt szó, amelyhez Japán teljes bölcsészkarát mozgósították. *Sakae Wagatsuma*, a kor egyik vezető jogtudósa, szintén a szerkesztőség tagja volt. Lásd hozzá: MASUDA, Jit-sugyō no Nihon-sha nanajūnen-shi 136.

⁵² A kötetben a Kiotói Egyetem két jogászprofesszora is szerepelt: *Kenji Maki*, a japán jogtörténet művelője volt, míg *Bunjirō Ishida* polgári joggal foglalkozott.

⁵³ ZKUK 295. sz. 1939. május 5., 5.

⁵⁴ ZKUK 293. sz. 1939. március 5., 3. Ugyanitt lásd az előadás rezüméjét is.

„*A nemzetiszocialista Németország korporatív önkormányzatisága*” című előadásai is felkeltették.⁵⁵ Ezeket később lefordították és közzétették a Kiotói Jogi Szemlében.⁵⁶

Koellreutter ekkor még mindig hűséges támogatója volt a náci rendszernek. Kiotóban úgy mutatták be, mint „*a nemzetiszocialista közjog kimagasló ismerőjét, miután ellenfele, Carl Schmitt 1936 körül megbukott*”. Japán oldalról a meghívás háttérében minden bizonnyal a náci rendszer jogtudománya iránti nagyfokú érdeklődés állhatott. Satoru Kuroda⁵⁷ nagy örömmel várta Koellreutter látogatását, aki egykori riválisához, Carl Schmitthez képest „*száz százalékban nemzetiszocialistának volt mondható*”.⁵⁸ A náci jogtudományának egyre növekvő befolyása azonban nem csak közjog területén, hanem a magánjogászok körében is megfigyelhető volt. Bunjiro Ishida, aki 1935 óta a polgári jog professzora volt, „*a kortárs magánjogi tudományosság unikumaként*” okozott szenzációt, és mint írták róla, „*erőteljes kritikával viszonyult a korábbi magánjogi rendszerhez, és egy totalitárius rendszert propagált*”.⁵⁹ 1939. október 26-án „*Elmélkedések az új rendről*” címmel tartott lángoló beszédében a francia forradalmat követően kialakult polgári társadalom „*régi rendjének*” eltörlésére szólított fel, és arra bátorította hallgatóságát, hogy totalitárius értelemben ne önmagáért (az individuum javára), hanem a közösségért éljen.⁶⁰

2. kép: Otto Koellreutter előadása 1939. február 23-án Kiotóban

Hasonló tendencia a jogtörténészek körében is megfigyelhető volt. Kenji Makinak, a japán jogtörténet professzorának munkásságára a *Kokoku-shikan*, a Tennō-központú történelemszemlélet nyomta rá a bélyegét.⁶¹ Mindenekelőtt a *Nihon hōri-kenkyūkai*, a Japán Jogtudományi Munkacsoport

⁵⁵ ZKUK 295. sz. 1939. május 5., 5.; KLR 1939/40. sz. 1038.

⁵⁶ KOELLREUTTER, Nachisu doitsu ni okeru shokubun jichisei 1–14.

⁵⁷ Kurodat a háború után végleg menesztették a közszolgálatból.

⁵⁸ ZKUK 287. szám, 1938. november 5., 1. Koellreutter japán látogatása során tartott előadásait később lefordította és kiadta: ŌGUSHI, Otto Koellreutter, Shin kokka kann.

⁵⁹ ZKUK 296. szám, 1939. május 20., 1.

⁶⁰ ZKUK 304. szám, 1939. november 5., 5.

⁶¹ MAKI, Tōa-shin-chitsujo to waga kokutai 835. A *kokutai* kifejezés 1945-ig erősen jellemezte a japán politikai doktrínát. A szó eredetileg a késő *Edo*-korszak nacionalista, filológiai-filozófiai irányultságú gondolkodóitól származik. Egyes alkotmányjogászok a szót az európai értelemben vett kormányformával társították, bár ez vitatott volt. Maki maga a szót a „*japán állami élet alapjaként*” vagy a „*történelmileg kialakult japán államrendként*” értelmezte. A definíciós nehézségekről lásd: KAEMPF, Die Entwicklung der Verfassungswissenschaft Japans 7., 15.; OHGUSHI, Die Entwicklung des japanischen Konstitutionalismus seit dem Weltkriege 356., 369. Említhető továbbá: MAKI, Nihon-

kiemelkedő tagjaként említhető, aki számos tanulmányt készített.⁶² Figyelemre méltó, hogy a munkacsoport szervezete a Német Jogakadémia szervezetéhez hasonlított.⁶³

Ezen kívül a kari vezetés ebben az időszakban több tantárgy tematikáját szűkítette, és „gyakorlati szempontokra” hivatkozva felállította a *Tōyō hōseishū*, a Keleti Jogtörténeti Tanszéke, mint a kelet-ázsiai tanulmányok megtestesítőjét.⁶⁴ *Kingo Kobayakawa* pedig, aki addig a japán jogtörténettel foglalkozott,⁶⁵ 1941-től a kínai jogtörténet oktatását végezte. erre az időre legkésőbb az 1942. évre esett a *Tōa-hōsei-kenkyūshitsu*, a Kelet-Ázsia jogával és politikájával foglalkozó szeminárium mint speciális kutatási részleg felállítása kiotói Császári Egyetem jogi karán. A szeminárium célja az volt, hogy tudományos szempontból támogassa az ún. nagy kelet-ázsiai jóléti térséget. Könyvgyűjteménye a Kínára és Mandzsúriára, valamint a Csendes-óceán déli részére kiterjedő regionális tanulmányoktól az iszlám tanulmányokig és a fasizmuson át a geopolitikáig terjedt.⁶⁶ A szemináriumot 1945-ben, a háború végét követően zárták be.

teki sekaikan to „ie“ oyobi „u“ no seishin 1. Az „ie” és az „u” egyaránt fordítható „ház” vagy „családi közösség” értelemben, de az „ie” sokkal kiterjedtebb, mint az „u”. Az „u” szó a *hakkō-ichū* („nyolc égtáj – egy tető”) szókapcsolathoz kapcsolódik. A *hakkō-ichū* volt az ún. új kelet-ázsiai rend vagy az ún. nagy kelet-ázsiai jóléti szféra kulcsszava. Lásd: KOELLREUTTER, Tennoismus und politische Führung in Japan 114–151.

⁶² MAKI, Nihon-koyū-hō no taikai. Kutatásainak célja a meglévő jogrendszer megújítása volt, de a japán jogtörténet szemszögéből nézve. Lásd hozzá: MAKI, Dai-sensō to hō-chitsujō no kōshin.

⁶³ A *Nihon-hōri-kenkyūkai*, a Japán Jogtudományi Munkacsoport 1940-ben alakult. Célja az volt, hogy a *nihon hōri*-t, azaz a japán jogtudomány áttekintse és rendszerezze, valamint hozzájáruljon a japán jog megújításához és annak gyakorlati alkalmazásához. Célja volt továbbá az is, hogy hozzájáruljon az ún. nagy-ázsiai jogrend megteremtéséhez és a globális jogi kultúra továbbfejlesztéséhez. A taglista élén a korábbi igazságügyi miniszterek álltak tanácsadói szerepkörrel, de számos neves, főként tokiói jogtudóst is a tagjai között tudhatott a munkacsoport, amely nyolc szekcióból állt: 1) alkotmány és általános jogtan, 2) polgári jog, 3) büntetőjog, 4) nemzetközi és nagy-ázsiai jog, 5) ügyvédi és közjegyzői jog, 6) parlamenti és köztisztviselői jog, 7) kereskedelmi és gazdasági jog, 8) jogtörténet, amelyhez az eszmétörténetet és a vallást is besorolták. A tanulmányok és konferenciák eredményeit egy sorozatban tették közzé. Az 1924 óta megjelenő *Hōritsu-shūmpō* (*Jogtudományi és Politika*) című szakfolyóiratot 1943-tól, a 680. számtól e munkacsoport szervezeti folyóiratává alakították át. Lásd hozzá a *Nihon-hōri-kenkyūka* kiadásában 1942-ben Tokióban kiadott áttekintést (*Nihon-hōri-kenkyūkai jūgyō gaiyō*). A jogtörténeti szekció kizárólag a japán jogtörténettel foglalkozott, és a kiotói jogtörténetész, *Kenji Makī* vezetése alatt állt, lásd hozzá: SHIRAHARA, Nihon-hōri-kenkyūkai no bunseki. A munkacsoport tevékenységének és hatásainak a kutatása az elmúlt években intenzívebbé vált, lásd hozzá: DEGUCHI, Yūichi Nihon-hōri to kokka kagaku 21. Nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy mit jelent a *nihon-hōri* kifejezés. Az alapgondolat az, hogy a japán jog a *Tenno* (a japán császár) nevéhez köthető, és hogy minden törvénynek a nemzeti jelleget kell megtestesítenie. Japán az „erkölcs országa”. Ennek megfelelően az erkölcs és a jog elválaszthatatlanul összekapcsolódik. Emiatt a japán jogot a *nihon-hōri* szerint szükséges modernizálni, mivel a munkacsoport működésének idején fennálló jogrendszert a *Meiji*-korszakban vezették be ideiglenes gyógy módként. A *nihon-hōri* fogalmát elsősorban *Sei-ichirō Ono* (büntetőjogász) fogalmazta meg, hogy elkerülje a japán jogtudomány náci irányba történő átalakítását. Lásd hozzá: ONO – DEGUCHI – MATSUMOTO, Senji-taisei to hōgakusha 107.

⁶⁴ ZKUK 309. szám, 1940. február 5., 1. Ezzel egyidőben négy új tantárgyat vettek fel a tanrendbe: az üzleti jogot, az iparirányítási jogot, a szociális jogot és egy filozófiai bevezető kurzust.

⁶⁵ Mesteréhez, *Makī*hoz hasonlóan *Kobayakawa* is tagja volt a fent említett *Nihon-hōri-ken-kyūkai* nevű szervezetnek, és ebben a munkacsoport tevékenysége keretében írta meg tanulmányát az *Edo*-korszak japán polgári eljárásjogáról. Lásd: KOBAYAKAWA, Nihon kinsei minji-saiban-tetsuzuki no kenkyū.

⁶⁶ Azt nem tudjuk biztosan, hogy *Nishimoto* maga is tagja volt-e a szemináriumnak, de az a szakirodalom, amit a munkájához felhasznált, nagy részben egybeesik az itteni könyvállomány tartalmával.

4. Nishimoto tevékenysége a hazatérését követően

Nishimoto jó két év elteltével, 1939. június 15-én érkezett haza. Három nappal azután, hogy Yokohama kikötőjébe japán földre lépett,⁶⁷ már visszatért az egyetemre is.⁶⁸ Közvetlenül ez után interjú adott az egyetemi újságnak, ahol az európai hangulatról beszélt, különösen pedig a németek Japánhoz való hozzáállásának megváltozásáról.⁶⁹ A tudomány helyzetéről nem esett szó.

Nishimoto, aki az újságok szerint „*ígéretes tudósa volt a tebetségbiánytól még mindig szenvedő Japán tudományos életnek*”, 1940. március 30-án kapta meg rendes egyetemi tanári kinevezését.⁷⁰ Hogy mennyire szakemberhiány mutatkozott a nyugati jogtörténet művelése tekintetében és milyen hangulat volt a meghatározó, az kortársa, *Keikichi Hadara* szavaiból is kiderült: *Hadara* négy személyt nevezett csak meg e tudományág képviselőjeként: *Takeo Kuryū*t a Tōhoku Császári Egyetemről, *Masabata Kubo*t a Tokiói Császári Egyetemről, *Masayasu Kanazawa*t a Waseda Egyetemről és végezetül *Nishimoto*t.⁷¹ *Nishimoto*val kapcsolatban *Hadara* felsorolta főbb műveit, mint a nyugati jogtörténettel foglalkozó tankönyvét (1936) és a kamatjog fejlődésével foglalkozó írását (1937), de ugyanakkor egyértelműen kifejezésre juttatta azt az elvárást is, hogy *Nishimoto* az új generációhoz tartozó jogtörténészekhez (*Kanazawa*, *Kubo*) hasonlóan forrásközpontúan kutatást folytasson.

Nishimoto 1939 után jogtörténeti tanulmányokat már nem készített. Ehelyett inkább aktuális politikai kérdésekkel foglalkozott. Ha tett is hagyományos jogtörténeti utalásokat, azok csak arra szolgáltak, hogy tudományos alátámasztást nyújtsanak a nemzetiszocialista pártprogram méltatására. Az alábbiakban a hazatérése utáni műveit tartalmuk szerint csoportosítjuk.

4.1. A német tudományos élettel foglalkozó írások

Külföldi kutatóéveinek első tudományos gyümölcse a már említett recenzió volt a *Hans Frank* által szerkesztett „*Germanenrechte. Texte und Übersetzungen*” című műről, mellyel egyidőben a német jogtörténet kutatásának állásáról is beszámolt.⁷² Ahogy már szóba került, *Nishimoto* szemtanúja lehetett annak, hogy a német jogtörténeti szemléletmód az említett időszakban meglehetősen összhangba került a politikával, és a kutatások során nagy jelentőséget tulajdonítanak a geopolitikai helyzetnek. A történeti kutatásoknak olyan virágkora volt ez, amelyet korábban még nem lehetett tapasztalni. *Nishimoto* korábbi tudományos meggyőződését mindez csak megerősítette. Szerinte a

⁶⁷ Asahi Shimbun, 1939. június 15., reggeli kiadás, 2.

⁶⁸ N. N.: Zappō 179.

⁶⁹ ZKUK 299. szám, 1939. július 14., 1. *Nishimoto* a következőképpen elemezte a helyzetet: korábban a német állam jó kapcsolatokat ápolta a Kínai Köztársasággal. Miután azonban *Hitler* a *Reichstag*ban 1938 februárjában úgy nyilatkozott, hogy Japán segítsége elengedhetetlen a Szovjetunió legyőzéséhez, megváltozott a Kínával szembeni politika. A Cseh-Morva Protektorátus felállítását követően a német vezetés felismerte, hogy milyen hasznos lehet Japán, és a japán nép bizalma is ugrásszerűen megnőtt a náci rendszer iránt, legalább is *Nishimoto* megfigyelése szerint.

⁷⁰ ZKUK 311. szám, 1940. április 12., 1.

⁷¹ HADARA, Waga kuni ni okeru gaikoku hōshigaku no hattatsu 294–307. *Kubo* a háború után feljegyzett emlékirataiban azt írta, hogy akkoriban a szűkebb értelemben vett nyugati jogtörténetnek (a római jog művelőit figyelmen kívül hagyva) mindössze három kutatója volt, *Kanazawa*, *Nishimoto* és ő maga, mivel *Kuryū* már korábban elhunyt. Lásd: KUBO, Seiyō hōshigaku no tenbō 53–80., itt 59.

⁷² NISHIMOTO, Hansu Furanku „Geruman hō” tekusuto oyobi honyaku.

jogpolitika, pontosabban a törvényhozás tana a jogtörténeti eredmények tükörképe volt, és ezzel a nézettel a német jogtörténet-tudomány nyilvánvalóan teljes mértékben egyetértett.⁷³

Nishimoto beszámolt a Német Jogakadémia (*Akademie für Deutsches Recht*) alapításáról és annak céljáról, valamint tudományos tevékenységéről is, amelyet igen nagyra értékelt.⁷⁴ Rámutatott arra, hogy a középkori jog kutatása nagy intenzitással folyt Németországban, míg a római jogi elemzések célja ezzel szemben csak a germán jog tisztaságának feltárása volt. Hogy miért nem teljesen álltak le a római jogi kutatásokkal, annak oka a germán jog rendszerezettségének csekély voltában rejlett. Ezt a rendezettséget a római jogi fogalmak és kategóriák segítségével igyekeztek megteremteni.

Ezt a módszert *Nishimoto* analóg módon a japán viszonyok tekintetében is alkalmazta: mivel Kelet-Ázsiában a nyugati jog számos eleme megtalálható, a „kelet-ázsiai új rend kialakítása” szükségessé teszi a nyugati jog átfogó vizsgálatát, hasonlóan ahhoz, ahogy Németországban is eszközjelleggel fordultak a korszakban a római joghoz.⁷⁵ *Nishimoto* úgy gondolta, hogy önmagában a tiszta japán tudomány nem elégséges ehhez. Méltatta a *Hans Frank* vezetésével összeállított művet, amely „sokat köszönhet a náci rendszerben uralkodó korszakellemnek”. Ugyanakkor nagyon fontosnak tartotta azt a jogtörténeti szerepet, amelyet *von Schwerin* ebben a projektben játszott. Voltak nézeteltérések közte és a politikusok között, és *Nishimoto* megjegyzést is tett arra, hogy *von Schwerin* „túlragyogóan is visszafogott” viselkedést tanúsított.

A Japánba való hazatérést követő első tanulmány mondanivalója mindössze ennyi volt. Mindezek alapján nem igen lehet figyelmen kívül hagyni azt a teljes változást, ami *Nishimoto* motivációját tekintve a németországi tartózkodás után bekövetkezett, az NSDAP iránti rajongása pedig a további kutatásaira is rányomta a bélyegét.

4.2. A „zsidókérdés”

Nishimoto 1939-ben adta közre a „Zsidóság jogtörténeti vizsgálata” című művét.⁷⁶ A bevezető fejezetben az európai zsidóság jelenlegi helyzetét ismertette. A zsidókat Európában üldözték Olaszország és Németország antiszemita politikája miatt, és Kelet-Ázsiába, különösen „Kelet-Ázsia Jeruzsálemébe”, Sanghajba áramlottak, mivel az európai országok nem voltak hajlandók befogadni a zsidó menekülteket. Japán ugyanekkor egy új rend kialakításán dolgozott a kelet-ázsiai térségben. Ezért Japánnak mindenképpen állandó, nem ideiglenes intézkedéseket kell hoznia a zsidókkal szemben nemzeti politikai szinten – foglalt állást *Nishimoto*. Ennek fényében ismertette a történelmi példákat

⁷³ NISHIMOTO, Hansu Furanku „Geruman hō” tekusuto oyobi honyaku 338. A szerző szerint a jogtörténet tanulmányozása a dolgok természeténél fogva alapvetően nacionalista, ezért valójában nem más, mint az állam politikája. Lásd ugyanitt: 340.

⁷⁴ NISHIMOTO, Hansu Furanku „Geruman hō” tekusuto oyobi honyaku 163.

⁷⁵ NISHIMOTO, Hansu Furanku „Geruman hō” tekusuto oyobi honyaku 340.

⁷⁶ NISHIMOTO, Yudaya minzokusei no hōshiteki kenkyū 417–452. és 649–700. A továbbiakban a zsidók kelet-ázsiai helyzetével csak annyiban foglalkozunk, amennyiben az *Nishimoto* gondolatmenetének az értelmezéséhez szükséges. Lásd: BANDŌ, Nihon no yudaya-jin seisaku; MARUYAMA, Taiheiyō sensō to shanghai no yudaya nanmin; SEKINE, Nihon senryō ka no Shanghai yudaya-jin gettō; MAUL, Warum Japan keine Juden verfolgte; MEDZINI, Under the Shadow of the Rising Sun. Az utóbbi mű japán nyelvű kiadását a szerző egyetértésével annyiban módosították, amennyiben az a történelmi hitelesség szempontjából szükséges volt.

arra, hogyan bántak a zsidókkal jogilag. Véleménye szerint ezeknek a történelmi példáknak hozzá kell járulniuk a jövőbeli jogalkotáshoz, és pontosan ez volt a célja azzal, hogy ezt az írást elkészítse.⁷⁷

Japánnak korábban nem volt kapcsolata a zsidókkal, így a legtöbb embernek fogalma sem volt a zsidókról. Most azonban Japán irányította „a kínai kontinenst”, és *Nishimoto* szerint ezért szükség volt arra, hogy foglalkozzanak ezekkel a kérdésekkel.⁷⁸ Igyekezett az embereket jogtörténeti szempontból ellátni a szükséges információkkal, de a források, amelyekre támaszkodott, nem hiteles bizonyítékokon alapultak. Így írása inkább csak az akkoriban elterjedt antiszemita nézetek ismétlését jelentették.⁷⁹

A zsidókkal való bánásmóddal kapcsolatban konkrét, három cikkelyből (összesen nyolc bekezdésből) álló törvényjavaslatot sürgetett.⁸⁰ Mindenekelőtt a zsidók életének és vagyonának védelmét követelte, de nem humanitárius okokból. A zsidókkal szembeni kemény bánásmód kiválthatta volna a japánellenes érzelmeket az Egyesült Államokban, mivel ott nagyszámú zsidó lakosság élt, ezt azonban mindenáron el kellett kerülni. Másrészt *Nishimoto* is szükségesnek tartotta, hogy a zsidókat olyan etnikai csoportnak minősítsék, amellyel különös óvatossággal kell bánni, sőt megfelelő módon ellenőrzés alá kell őket vonni. Ehhez „alapvető ismeretekkel” kell rendelkezni a zsidókról, mint ahogyan az európai rendőrtisztek is képzésben részesültek ezen a területen. *Nishimoto* tehát olyan „ismeretekkel” szolgált, amelyek nem voltak mások, mint széles körben elterjedt előítéletek.⁸¹

Végezetül rámutatott arra, hogy a zsidókkal való nagylelkű (vagy kemény) bánásmód kedvező (vagy kedvezőtlen) hatással lehet az Egyesült Államok közvéleményének kialakulására. Ezért hangsúlyozta, hogy a legegyszerűbb és legbölcsebb módja annak, hogy az Egyesült Államokat a Japán-barát államok oldalán tartsák, az, ha a zsidó élet- és vagyon védelmét hirdetik Kelet-Ázsiában, miközben megfelelő „zsidótörvényt” léptetnek életbe és hajtanak végre.⁸²

Ez volt *Nishimoto* első antiszemita esszéje.⁸³ Motivációja abból a meggyőződésből fakadt, hogy most már a japánoknak is szükséges a „zsidókérdés” felé fordítaniuk a figyelmüket, még akkor is, ha korábban alig vagy egyáltalán nem kerültek kapcsolatba a zsidókkal. Az ezzel kapcsolatos válságérzetet azonban a korabeli Japánban is hamis kiindulópont alapján értelmezték.⁸⁴

⁷⁷ NISHIMOTO, Yudaya minzokusei no hōshiteki kenkyū 427. ff.

⁷⁸ NISHIMOTO, Yudaya minzokusei no hōshiteki kenkyū 682. Még ha Japán ettől kezdve nem is fogadott be több menekültet, a zsidókkal való bánásmóddal továbbra is foglalkozni kellett, hiszen a zsidó Kínában, például Harbinban már rég letelepedtek. 1937-ben Harbinban tartották a távol-keleti zsidó közösség első kongresszusát.

⁷⁹ Az ún. „zsidó fenyegetésről” alkotott véleményét erősen befolyásolták a korban elterjedt összeesküvés-elméletek, például a „Cion véneinek jegyzőkönyve” című antiszemita pamflet. Az 1930-as években uralkodó antiszemita gondolkodásról Japánban lásd: MARUYAMA, 1930-nendai ni okeru nihon no han yudaya shugi 411–438, melyhez angol nyelvű összefoglalót is csatoltak (544–545).

⁸⁰ NISHIMOTO, Yudaya minzokusei no hōshiteki kenkyū 693. ff.

⁸¹ NISHIMOTO, Yudaya minzokusei no hōshiteki kenkyū 694. f. *Nishimoto* a „típikusan zsidó” arcvonásokat, a testtartást, a takarékos háztartás-vezetést, a nyelvi tehetséget, az udvariasságot, a szakmai függetlenséget és a családneveket említette ezek között meg.

⁸² NISHIMOTO, Yudaya minzokusei no hōshiteki kenkyū 700.

⁸³ A témához tartozó további írását lásd: NISHIMOTO, Tōa to yudaya-jin-mondai. Kyōeiken ken-setsu ni okeru ichi kadai.

⁸⁴ Abban az időben számos antiszemita írást adtak ki Japánban. *Nishimoto* tanulmányának nagy részét *Kijō Utsunomiya* könyvére alapozta. Az álnév mögött *Koreshige Inuzuka* rejtőzött, aki a Japán Császári Haditengerészet egyik tisztje volt és elsősorban az úgynevezett *Fugu*-tervvel, egy zsidó migrációs elképzeléssel foglalkozott. Az álnév alatt mindeközben

4.3. A totalitarizmus

Nishimoto 1940-től kezdődően egy sor tanulmányt⁸⁵ publikált a totalitarizmus témakörében, amelyeket később összeállítottak és könyv formájában⁸⁶ is kiadtak. Ezek az esszéket úgy tekintik, mintha a német jogtörténetről szóló szokásos írások lennének, valójában azonban a totalitarizmus középkori gyökereit tárják fel.⁸⁷ A szerző totalitarizmus iránti elkötelezettsége azzal függött össze, hogy Japán ebben az időben lépett a totális mozgósítás szakaszába. *Nishimoto* gondolkodásmódja pedig nagyon is összhangban volt ezzel a korszellemmel.

4.4. Geopolitika

Mint fentebb említettük, *Nishimoto* részt vett *Haushofer* egyetemi előadásán is a németországi tartózkodása idején. Hazatérését követően geopolitikai munkába kezdett: a Csendes-óceán problémáival foglalkozó tanulmánya 1941-ben a császári Kiotói Egyetem folyóiratában jelent meg,⁸⁸ majd 1942-ben a Kiotói Jogi Szemlében publikálta a „*Geopolitika és annak módszerei*” című írását.⁸⁹ Úgy vélte, hogy a geopolitikai jelenségek kulturális természetűek, és ezért történeti vizsgálatot igényelnek. Ilyen megközelítéssel hasonlította össze az ún. nagy kelet-ázsiai jóléti szféra kiépítésének folyamatát a németországi ún. az új európai nagytér-rend megvalósításával.⁹⁰ *Nishimoto* gondolkodásmódjában tehát a geopolitika és a jogtörténeti kutatás szorosan összekapcsolódott.

Érdekes, hogy a tanulmánya végén „*a geopolitika előfutárait*” is bemutatta.⁹¹ *Friedrich Ratzel* (1844–1904), *Rudolf Kjellént* (1846–1922) és *Haushofert* nevezte meg, akiket általában úttörőnek

gyakran írt antiszemita cikkeket a *Kokusai seikei gakukai*, a Nemzetközi Politikai Gazdaságtani Társaság bulletinjébe, amelyet részben egy állami intézmény, a Zsidókérdés Tanulmányozásának Intézete adott ki. *Inuzuka* az NSDAP zsidópolitikájával szemben azonban saját véleményt alakított ki. Lásd: UTSUNOMIYA, Yudaya mondai to Nihon. A katonatiszt *Inuzuka*hoz lásd: SEKINE, Nihon senryō ka no „Shanghai yudaya-jin gettō 31. ff. Esszéjében *Nishimoto* hangsúlyozta a zsidók hasznosságát, ami tárgyalási alap lehet a nemzetközi szintéren és mint a kontinentális tőkegazdaság előmozdítója. Ez az elképzelés összhangban volt azzal az alapvető hozzáállással, amely akkoriban a „zsidó-szakértők”, köztük *Inuzuka* esetében is elfogadást nyert. A *Fugu*-tervről lásd: TOKAYER, Marvin – SWARTZ, Mary: The Fugu Plan: the Untold Story of the Japanese and the Jews during World War II.

⁸⁵ NISHIMOTO, Chūsei nōmin no hōritsu-jō no chii; NISHIMOTO, Toshi jiyū-shugi no hihan; NISHIMOTO, Geruman no zentai-shugi shakai-soshiki; NISHIMOTO, Doitsu kokuminsei riron no tenkai.

⁸⁶ NISHIMOTO, Doitsu kokuminsei tenkai no riron. Ezt a könyvet a háború után az amerikai megszállás alatt elkobozták, és gyakorlatilag betiltották. Lásd: SHICHINOHE, Nihon-hyōronsha, kyūsha-jidai shuppan-mokuroku 1.

⁸⁷ *Nishimoto* az ún. jogszerű reformmal foglalkozott. A jogszerű reform kifejezést használta, amikor egy meglévő rendszerben, a meglévő rendszer alapján és a meglévő rendszerben meglévő szervezetek alkalmazásával egy előre nem látható rendszer bontakozik ki. Történelmi példaként említette a feudális rendszer kialakulását vagy az önkormányzati jog kialakulását, de a legjobb példa erre szerinte az NSDAP hatalomátvétele volt. Lásd: NISHIMOTO, Gōhō teki kaikaku 145–172. és 245–257.

⁸⁸ NISHIMOTO, Seiji-chiri no ueyori mitaru taiheiyo. 2. Lásd hozzá: SPANG, Haushofer und Japan 660. A szerző rámutatott arra, hogy *Nishimoto* már három évvel *Haushofer* előtt megígérte, hogy megírja ezeket a cikkeket.

⁸⁹ NISHIMOTO, Chiseigaku to sono hōhōron 141.

⁹⁰ Az ún. nagy kelet-ázsiai jóléti szférának *Carl Schmitt* nagytér-elméletéhez való viszonyát lásd: HONG, Die Großraumtheorie von Carl Schmitt im Vergleich mit dem ostasiatischen Völkerrechtsverständnis 393. ff. *Nishimoto* munkásságában soha nem követte kifejezetten *Carl Schmitt* tanításait.

⁹¹ NISHIMOTO, Chiseigaku to sono hōhōron 171. ff.

tartanak ezen a területen. Míg *Ratzel* munkásságát nem tartotta nagyra, mivel geopolitikai eredményeinek összefoglalásával még adós maradt, addig két olyan geopolitikust is megnevezett, akik müncheni tartózkodása alatt nagyon aktívak voltak: az egyik a nagy teoretikus, *Haushofer*, a másik pedig a „gyakorlat embere”, *Hitler*. Őt nem csak a legmelegebb szavakkal dicsérte, hanem antiszemita nézeteivel is egyetértett.

Ebben az időszakban a *Haushofer*-féle geopolitika virágkorát⁹² élte Japánban. Több geopolitikai tudományos munkacsoport is működött Tokióban, de a császári Kiotói Egyetemen is volt egy hasonló csoport. *Nishimoto* nem tartozott ugyan ehhez, de írásaival igyekezett a jogtörténetéhez kapcsolódó geopolitikáját népszerűsíteni.⁹³ Antiszemita beállítottsága valószínűleg az ilyen irányú érdeklődésével függött össze.

Nishimoto a vallás és a politika kapcsolatáról is készített tanulmányokat. A Marco Polo hídnál történt incidens (1937) óta japán professzorok rendszeresen megfordultak Kínában azzal a céllal, hogy ebben a kritikus korszakban formálják a tudományos életet és az állami programot szolgáló tudományos nézeteket erősítsék. *Nishimoto* 1940 júliusának végétől egy hónapra Mandzsúriába utazott, hogy tanulmányozza a vallás és a politika kapcsolatát.⁹⁴ A terepkutatás eredményét később a Kiotói Jogi Szemlében publikálta.⁹⁵

Nishimoto 1943-ban a muszlimok közötti politikai változásokkal is foglalkozott,⁹⁶ bár nem az iszlám szakértője, hanem a nyugati jogtörténet szakavatott kutatója volt. Akkoriban azonban az ún. nagy kelet-ázsiai jóléti szféra kiépítése erőteljesen folyt, ami az iszlámmal kapcsolatos kutatásokat is fellendítette Japánban.⁹⁷ *Nishimoto* azonban a zsidókérdéssel kapcsolatosan foglalkozott az iszlámmal. Úgy vélte, célszerű iszlám-kutatásokat folytatni, mivel ennek az ún. nagy kelet-ázsiai jóléti szférának nagyszámú iszlám vallású lakója van. De volt egy másik oka is ennek a hozzáállásnak: a muszlimokra úgy tekintett, mint aki Japán szövetségeseivé válhatnak. A központi hatalmakat, Németországot és Olaszországot, összekötötték az iszlám világgal a zsidóellenes nézetek, és hogy ez a baráti kapcsolat fenntartható legyen, szükségesnek mutatkozott az, hogy az iszlámról szóló információk terjedjenek a lakosság körében.

⁹² SPANG, Karl Haushofer und Japan 146. A geopolitika fellendüléséről Japánban a háború alatt lásd: TAKASUGI, Nihon ni okeru chiseigaku no juyō to tenkai 75. ff.

⁹³ Az 1930-as évek utáni magdeburgi jog vizsgálata jól példázza a geopolitika és a jogtörténet közötti kapcsolatot. Lásd: MARKMANN, Zur Geopolitik des Magdeburger Rechts 384. *Markmann* egy geopolitikai intézet létrehozását tervezte, és felvette a kapcsolatot *Haushofer*rel. Lásd hozzá: SPANG, Haushofer és Japán 260–261. *Haushofer* japán ismeretségi köréhez tartozott *Junyū Kitayama* is, aki akkoriban vezető szerepet játszott a német-japán kulturális eszmecserében. *Kitayama* révén *Markmann* a kiotói egyetem jogi karának, számos művet adományozott a magdeburgi jogról. Ez a téma azonban *Nishimoto* érdeklődését nem keltette fel. *Kitayama*ról lásd: KOLTERMANN, Der Untergang des Dritten Reiches im Spiegel der deutsch-japanischen Kulturbewegung 18. (8. jegyzet); OGAWA, Ōshū ni okeru senzen no nihongo kōiza 181. ff.

⁹⁴ ZKUK, 316. szám, 1940. július 5., 1.

⁹⁵ NISHIMOTO, Manshū-koku shūkyō-ron 490. Itt a szerző a mandzsúriai fő vallásokkal foglalkozott, illetve utalt a judaizmus fokozott szabályozására. NISHIMOTO, Rama kaikaku 477. Ebben a tanulmányban a tibeti buddhizmus bemutatására vállalkozott.

⁹⁶ NISHIMOTO, Kaikyōto no seijiteki dōkō 229–271.

⁹⁷ Ekkor állították fel a Kiotói Egyetem jogi karán *Tōa hōsei kenkyū-shitsut*, azaz Kelet-Ázsiai Jogi és Politikai Szemináriumot. Ez a szeminárium a tág értelemben vett ún. nagy kelet-ázsiai jóléti szféra megteremtéséhez kívánt tudományos eszközökkel hozzájárulni. A szeminárium terjedelmes könyvgyűjteményekkel rendelkezett az iszlám témájában.

Nem tagadható, hogy ezek a művek a politikával és a vallással kapcsolatban, valamint az ún. nagy kelet-ázsiai jóléti szférával összefüggésben íródtak, és ebből a szempontból a geopolitikai kutatásokkal mutatnak összefüggést. *Nishimoto* ily módon a jogtörténetet a történeti tudományból az aktuális politikai helyzetre épülő gyakorlati tudománnyá alakította át.

5. Következtetések

A háború befejezését követően az európai jogtörténet mint tantárgy újra életre kelt Japánban,⁹⁸ amiben azonban *Nishimoto* nem játszott már különösebb szerepet. A neve ekkorra a feledés homályába merült, noha egykor, a tantárgy oktatásának kezdeti szakaszában kiemelkedően fontos volt a tevékenysége. Németországból való visszatérése utáni munkássága nyilvánvalóan a nemzetiszocialista ideológiát tükrözte vissza – szöges ellentétben korábbi munkásságával. Jogtörténészként mutatkozott be, munkájának tartalma azonban már nem volt jogtörténetnek tekinthető. Ennek megfelelően nem jogtörténésznek, hanem egy sajátos jogtudósnak tekintették, akit erősen befolyásolt a nemzetiszocializmus.

De nem *Nishimoto* volt az egyetlen, akit érdeklődést mutatott az NSDAP iránt. Különösen a náci hatalomátvételt követően fordultak Japán vezető jogtudósai a „III. Birodalom” politikai rendszere, gazdaságpolitikája és jogrendje felé is nagy nyitottsággal, amint azt a fentiekben bemutattuk. Fontos azonban látni, hogy ez a hatás *Nishimoto* esetében csak 1939-től, a hazatérése után volt megfigyelhető. Ebből a szempontból inkább később reagálók közé tartozott.

Tematikai irányultságának és módszertani megközelítésének változását németországi tartózkodása után a háború miatti könyvhiánnyal magyarázta, ami persze önmagában nem kellő indoklás. A kiotói jogi kar könyvgyűjteménye már akkoriban is impozáns volt, és szabadon igénybe is lehetett venni a kutatásokhoz. Az európai jogtörténet tudományág Japánban még mindig a kezdeti stádiumában volt, és bőven volt még tennivaló annak érdekében, hogy a japán jogtudománynak az európai jogtörténeti kutatások eredményeihez történő felzárkóztatása megvalósulhasson. Ezért *Nishimoto* számára is adódott lehetőség arra, hogy folytassa korábbi kutatási tevékenységét, nevezetesen, hogy az európai jogtörténeti eredményeket Japánban ismertesse. Ezt azonban nem tette meg. Tudományos kutatásaiban a területváltás okát máshol kell keresnünk: talán sokkal inkább arról volt szó, hogy az európai jogtörténet jelentőséget miben látták a korabeli Japánban.

Nishimoto hazájában a 19. század utolsó évtizedeitől kezdődően gyors ütemben haladt előre az európai jogrendszer átvétele. Teljesen természetes volt, hogy a tudósok Európába utaztak és onnan a legújabb trenddel tértek haza. Az idők folyamán az így megszerzett ismeretet Japán magába szívta, és a hatályos joganyag tekintetében felépítette saját tudományos rendszerét, amelyet immár „saját japán jognak” tekintettek.⁹⁹ Az európai jogtörténet tudományág, illetve tantárgy helyzete azonban egészen más volt.

⁹⁸ A Japán Jogtörténeti Társaságot 1949-ben alapították. *Nishimoto* ebben nem vett részt, mivel 1946 és 1952 között minden közszolgálatból kizárták a nemzetiszocialista kutatási tevékenysége miatt.

⁹⁹ Vezető jogtudósoktól egy kerekasztal-beszélgetés keretében az I. világháború végét követő időszakot úgy jellemezték, mint „az az időszak, amikor jogtudományunk a leglátványosabb volt”. Lásd: Nihon-hyōron-sha, *Nihon no hōgaku*. Kaiko to tembō 50. ff.

Míg a római jog tantárgy az európai jogon alapuló jogi modernizáció kezdete óta a tanulmányok és kutatások szerves részét képezte, az ún. szűkebb értelemben vett európai jogtörténetet csak mellékesnek vélték.¹⁰⁰ Ezt a tudományágat kezdetben csak összehasonlításra használták ahhoz, hogy japán, nemzeti jogtörténet tudományát és tantárgyat kialakítsák. Így az európai jogtörténet lényegében csak az 1920-as évektől kezdtek el kutatni és oktatni. Pontosan ez volt az az időszak, amikor *Nishimoto* a jogtörténeti pályafutása elején járt. Nem létezett tehát olyan korábbi modell, amelyre támaszkodhatott volna, s mivel ő az európai jogtörténetet kívánta művelni, útmutatást, példát ehhez csak külföldön találhatott.

Nishimoto elsősorban Németországban találkozott olyan jogtörténeti kutatásokkal, amelyek „teljes összhangban voltak a nemzeti politikával”. Bár a német Polgári Törvénykönyv (BGB 1900) hatályba lépését követő időszakban átmenetileg csökkent a kutatások intenzitása, ez hirtelen megváltozott, amikor az NSDAP átvette a hatalmat. Míg a római jog tanulmányozásában ekkor nehézségek mutatkoztak, addig a német jogtörténet mint a politikát szolgáló tudomány a virágkorát élte, és a bőkezű finanszírozás jelentősen bővítette a forrásbázist is.

Az akkori kutatási eredmények egy részét az utókor relativizálta. Az azonban kétségtelen, a náci Németországban a történeti jogtudomány jelentősége „példátlan mértékben növekedett”,¹⁰¹ ahogyan arról *Nishimoto* beszámolt. *Nishimoto* mégsem mutatott érdeklődést a szokásos kutatások legújabb eredményei iránt. Ehelyett inkább a judaizmusról, a geopolitikáról és a totalitarizmusról értekezett. Folytathatta volna ugyanúgy, mint korábban, határozottan és magabiztosan ismertette a japán jogtudomány képviselői számára az Európából származó legújabb eredményeket. Mégsem ezt tette. A jogtörténeti kutatásokat olyan módon próbálta Japánban folytatni, hogy azzal a politikát szolgálja – ahogy azt maga is megtapasztalta a „III. Birodalom” tudományos életében. *Hans Frank* „*Germanenrechte*” című művéről írt recenzióját bizonyonnyal tekinthetjük tudományos programja megfogalmazásának is.

Volt azonban egy nagy akadály, amellyel nem számolt: a német jogtörténet kutatása éppen azért tudott hozzájárulni a náci korszak tényleges jogalkotásához és jogpolitikájához, mert Németország nemzeti jogtörténetét érintette. *Claudius Freiherr von Schwerin*, *Nishimoto* müncheni tanára, többek között a Német Jogakadémián¹⁰² végzett munkájával is ennek a példáját képezi. Köztudott, hogy *von Schwerin* a német történeti jogtudomány egyik legrepresentatívabb alakja volt. Könnyen elképzelhető, hogy *Nishimoto* pontosan őt tekintette példaképének, hiszen tudományos munkásságát – legalábbis *Nishimoto* számára úgy tűnt – siker koronázta. Amikor azonban *Nishimoto* ugyanahhoz a témához nyúlt, azaz a germán jogtörténetet kutatta, mint a mestere, akkor az az ő esetében ez nem nemzeti, hanem idegen jogtörténetet jelentett. Ha azt akarta, hogy jogtörténeti kutatásai hatással legyenek a japán jogpolitikára, akkor japán, nemzeti jogtörténettel kellett foglalkoznia.

Nishimoto valójában azonban mindeddig olyan jogtörténész volt, aki saját hazájában a külföldi jogfejlődéssel foglalkozott. Ezért nem tehetett most mást, mint hogy a fent említett témák

¹⁰⁰ Az európai jogtörténet-tudomány fejlődéséről Japánban, különösen annak korai szakaszáról lásd a következő áttekintéseket: HARADA, Keikichi: *Wagakuni ni okeru gaikoku-hōshigaku no hattatsu*; KUBO, Sei-yō-hōseishi 227., illetve német nyelven: SATO, *Der Sachsenspiegel in der japanischen Forschung* 9.

¹⁰¹ Lásd hozzá: STOLLEIS – SIMON, *Rechtsgeschichte im Nationalsozialismus*; RÜCKERT – WILLOWEIT, *Die Deutsche Rechtsgeschichte in der NS-Zeit*; SCHWAB, *Zum Selbstverständnis der historischen Rechtswissenschaft im Dritten Reich* 58; MESSERSCHMIDT, *Die deutsche Rechtsgeschichte unter dem Einfluß des Hitlerregimes* 121.

¹⁰² SCHWERIN, *Claudius Freiherr von: Rechtsgeschichte und Rechtserneuerung* 37.

felé fordult: mindenekelőtt a geopolitika interdiszciplináris értelmezésére vállalkozott, valamint a német totalitarizmus tanulmányozására, amellyel a japán totális mozgósításhoz biztosította az összehasonlítás tanulságait, végezetül az ún. zsidókérdést járta körül, amely Japán számára ekkor már több szempontból sem volt közömbös.

Ez volt az egyetlen módja annak, hogy befolyást gyakoroljon a valódi politikára. *Nishimoto* erősen náci ideológiától áthatott, emellett nem egyszer összefüggéstelennek és összetakoltnak tűnő művei ezért – legalábbis a maga számára – bizonyos mértékig rokonságot mutattak egymással, és ebben a tekintetben jogtörténeti kutatást jelentettek. Ő azonban sem a zsidóság történetének, sem a geopolitikának nem volt a szakembere, így tulajdonképpen a szükséges tudományos alap nélkül írt választott témáiról.¹⁰³ Ezzel magyarázható, hogy sem tudományos, sem jogpolitikai szempontból nem hagyott maga után jelentős hatást.

Nishimoto nem elégedett meg azzal, hogy az az európai kutatási eredményeket bemutassa, bár ez a tevékenység önmagában is fontos lett volna a japán jogtudomány számára. Sokkal inkább arra törekedett, hogy azt a kutatási módszert alkalmazva, amit Németországban elsajátított, eredeti kutatásokat végezzen. Ezt a kísérletet bizonyos mértékig el lehetett ismerni. Nehéz azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a politikát szolgáló jogtörténetnek van egy módszertani szempontból végzetes hibája az ő esetében: a lehető legrosszabb modellt, a nemzetiszocializmust vette alapul. Ezért aztán *Nishimoto* kísérlete is értelemszerűen kudarcot vallott.

A háború befejezése után a nyugati jogtörténet-tudomány jelentős fellendülést élt meg Japánban. Ennek az alapjait azok a jogtörténészek készítették elő, akik a háború alatt főként Tokióban foglalkoztak nyugati jogtörténettel, távol tartva magukat az ideológiától vagy a politikától, és a legfontosabb források fordítására koncentráltak. Ez a munka tartósan bizonyult, és a mai napig az európai jogtörténeti kutatások alapját képezi Japánban.

Felhasznált források

Asahi Shimbun [Napilap]

Dōshisha hōgaku [Dōshisha Jogi Szemle = DJSZ]

Kyoto teikoku daigaku shimbun [a Császári Kiotói Egyetem Folyóirata = ZKUK]

Hōgaku-ronsō [Kiotói Jogi Szemle = KLR]

Meijō-Hōgaku [Meijō Egyetemi Szemle = MESZ]

Kyōto daigaku hyaku-nen shi henshū iinkai (szerk.): Kyōto daigaku hyaku-nen shi. Sōsetsu-hen [A Kiotói Egyetem története. Általános rész]. Kiotó 1997

Nihon-hōri-kenkyūkai (szerk.): Nihon-hōri-kenkyūkai jigyō gaiyō [A Japán Jogtudományi Munkacsoport tevékenységének áttekintése]. Tokió 1942

Nihon hakushi roku [A japán doktorok katalógusa]. Tokió 1956

Nishimoto Satoshi életrajzi adatai és publikációs jegyzéke. MESZ 1970/1–2. sz. 339–347.

Sōri-chō kanbō kansa-ka (szerk.): Kōshoku tsuihō kakusho. Gaitō-sha meibo [A közhivatalokból elbocsájtottak katalógusa]. Tokió 1948

¹⁰³ Úgy tűnik, hogy *Nishimoto* figyelmen kívül hagyta tanára, *von Schwerin* alapvető kutatói felfogását. Bár *von Schwerin* a reálpolitikával szorosan összefüggő jogtörténeti kutatásokat folytatott, hangsúlyozta, hogy „a jogtörténet módszere nem különbözik az általános történelemtől; csak a tárgy, nem a módszer lehet eltérő”. Lásd: SCHWERIN, *Rechtsgeschichte und Geschichtswissenschaft* 15, 17. Ez a felfogás *Nishimotonál* nem jelent meg.

Felhasznált irodalom

- AG, Maruzen (szerk.): Maruzen 100 nen shi [Mazuren 100 éve]. Tokió 1980
- ADLBERGER, Susanne: Nützliche Kooperation. Die juristische Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität und die Akademie für Deutsches Recht. In: KRAUS, Elisabeth (szerk.): Die Universität München im Dritten Reich. Aufsätze. Teil I: Beiträge zur Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität München, Bd. 1. München 2006
- BANDŌ, Hiroshi: Nihon no yudaya-jin seisaku. 1931-1945. Gaikō shiryōkanbunsho „Yudaya-jin mondai“ kara [Japán zsidópolitikája 1931–1945. A Zsidóügyek Diplomáciai Levéltárának dokumentumai]. Tokió 2002
- BIEBER, Hans-Joachim: SS und Samurai. Deutsch-japanische Kulturbeziehungen 1933–1945. Monographien aus dem Deutschen Institut für Japanstudien 55. München 2014
- DEGUCHI, Yūichi: Nihon-hōri to kokka kagaku [A japán jogtudomány és államtudomány]. Bulletin of the Society for Legal History 2014/18. sz. 21–43.
- FRANK, Hans (szerk.): Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung. München 1934 (a II. fő rész 6. pontját a büntető anyagi és eljárásjogról japán fordításban lásd a *Shibō-shiryō* 1936/211. számában „Nachisu no hōsei oyobi rippō yōkō. keihō oyobi keijisoshobō no bu“ [Az NSDAP jogrendszer és jogalkotási elvei: StGB és StPO] címmel)
- FRANK, Hans (szerk.): Nationalsozialistische Leitsätze für ein neues deutsches Strafrecht 1. Berlin 1935 (japán fordításban lásd a *Shibō-shiryō* 1936/218. számában)
- FREISLER, Roland (szerk.): Zur Neugestaltung des Strafverfahrens und Strafvollzuges. Deutsches Strafrecht 1935/8–9. sz. (japán fordításban: *Shihō-shiryō* 1936/217. sz. „Doitsu ni okeru keiji-sashō-tetsuzuki narabini gyōkei-seido no kaisei ni tsuite“ [A büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás reformjáról Németországban] címmel)
- GLEISPACH, Wenzel Graf von: Das Kriegsstrafrecht. Teil 1: Das allgemeine Kriegsstrafrecht, Teil 2: Das allgemeine Strafverfahrensrecht im Krieg und das Strafrecht und Strafverfahrensrecht der Wehrmacht im Kriege. Berlin 1940 (japán fordításban a *Shibō-shiryō* 1943/238. számában)
- GÜRTNER, Franz – FREISLER, Roland (szerk.): Das kommende deutsche Strafverfahren. Bericht der amtlichen Strafprozeßkommission. Berlin 1938 (japán fordításban lásd a *Shibō-shiryō* 1939/254, 256. és 260. számában)
- GÜRTNER, Franz (szerk.): Das kommende deutsche Strafrecht: Bericht über die Arbeit der amtlichen Strafrechtskommission. Allgemeiner Teil. Berlin 1935 (japán fordításban lásd a *Shibō-shiryō* 1937/234. számában)
- GÜRTNER, Franz (szerk.): Das kommende deutsche Strafrecht: Bericht über die Arbeit der amtlichen Strafrechtskommission. Besonderer Teil. Berlin 1936 (japán fordításban lásd a *Shibō-shiryō* 1938/236. és 238. számában)
- HARADA, Keikichi: Wagakuni ni okeru gaikoku-hōshigaku no hattatsu [A nyugati jogtörténet fejlődése Japánban]. In: Tokyō teikoku daigaku gakujutsu taikan. [Áttekintés a császári Tokiói Egyetemről. A Jogtudományi Kar és a Gazdaságtudományi Kar]. Tokió 1942
- HAYASHI, Tsuyoshi: Recenzió. Hōseishi kenkyū [Jogtörténeti Szemle] 1968/18. sz. 181.
- HAUSHOFER, Karl: Rechtsboden und Wehrgegnung. Wehrgeist und Wehrgeopolitik zwischen Rechtsboden und Volksseelenstimmung. ZAkDR 1936. sz. 900–904.
- HAUSHOFER, Karl: Recht und Dynamik im Fortleben der Völker. ZAkDR 1938. sz. 418–420.
- HECK, Ph[ilipp]: Justus Wilhelm Hedemann, Die Flucht in die Generalklauseln. Eine Gefahr für Recht und Staat. Juristische Wochenschrift 1933. sz. 1448–1449.
- HEDEMANN, Justus Wilhelm: Die Flucht in die Generalklauseln. Eine Gefahr für Recht und Staat. Tübingen 1933 (japán fordítását lásd a *Shibō-shiryō* 1938/246. számában)
- HEDEMANN, Justus Wilhelm: Deutsches Wirtschaftsrecht. Ein Grundriss. Berlin 1939 (japánul lásd a *Shibō-shiryō* 1942/275. és 281. számában)
- HERGEMÖLLER, Bernd-Ulrich: Gercke, Achim. In: HERGEMÖLLER, Bernd-Ulrich (szerk.): Biographisches Lexikon zur Geschichte von Freundesliebe und mann männlicher Sexualität im deutschen Sprachraum. Münster 2010, 396–237.
- HONG, Muwon: Die Großraumtheorie von Carl Schmitt im Vergleich mit dem ostasiatischen Völkerrechtsverständnis. Berlin 2019

- HUBERNAGEL, G: Die Strafrechtsanalogie in Beispielen. Deutsche Juristen-Zeitung 1935. sz. 1203–1207.
- HUTARA, Yoshinori et al. (szerk.): Shin doitsu kokka taikai [Az új német állam rendszere] 1–12. köt. Tokió 1939–1941.
- ITO, Takao (szerk.): Keizai-hō no rekishi [A gazdasági jog története]. Tokyo 2020
- ITO, Takao: Takigawa Yukitoshi. Nanji no michi wo ayume [Yukitoshi Takigawa életrajza]. Kyoto 2003
- ITO, Takao (szerk.): Geschichte des Wirtschaftsrechts. Forschungen zur japanischen Rechtsgeschichte der Moderne. Ihre Bedeutung und Anwendung, Teil 2. Tokyo 2020, Kap. 1–3.
- IWANO, Hideo: Wagakuni ni okeru hōshigaku no ayumi (1873–1945) [A jogtörténeti kutatás változásai Japánban (1873–1945)]. DJSZ 1987/1–2. sz. 225–312.
- IWAMURA, Masashi: Senzen nihon-jin no tai-doitsu ishiki [A japánok németképe a II. világháború végéig]. Tokió 2005
- KAEMPF, Christoph: Die Entwicklung der Verfassungswissenschaft Japans. Archiv des öffentlichen Rechts 1941/1. sz. 7–71.
- KERRI, Hanns: Nationalsozialistisches Strafrecht. Denkschrift des preußischen Justizministers. Berlin 1933 (japán fordítását lásd a Shihō-shiryō 1934/184. számában „*Nachisu no keibō*“ [Nemzetiszocialista büntetőjog] címmel)
- KITAYAMA, Junyū – KOLTERMANN, Till Philip: Der Untergang des Dritten Reiches im Spiegel der deutsch-japanischen Kulturbegegnung 1933–1945. Wiesbaden 2009
- KOBAYAKAWA, Kingo: Nihon kinsei minji-saiban-tetsuzuki no kenkyū [Tanulmányok a polgári eljárásról a modern japán korszakban]. Tokió 1942
- KOHLHEPP, Ralf: Franz Wieacker und die NS-Zeit. ZRG RA 2005/122. sz. 203–223.
- KOELLREUTTER, Otto: Nachisu doitsu ni okeru shokubun jichisei [Funkcionális autonómia a nemzetiszocialista Németországban]. Ford.: ŌGUSHI, Toyoo. KRL 1939/41. sz. 1–14.
- KOELLREUTTER, Otto: Der Ausbau der rechtswissenschaftlichen Beziehungen zwischen Deutschland und Japan. ZAKDR 1939. sz. 188–190.
- KOELLREUTTER, Otto: Tennoismus und politische Führung in Japan. Archiv des öffentlichen Rechts 1944. sz. 114–151.
- KRELLER, Hans: Justus Wilhelm Hedemann, Die Flucht in die Generalklauseln. Eine Gefahr für Recht und Staat. Archiv für die civilistische Praxis 1934/138. sz. 242.
- KUBO, Masahata: Seiyō-hōseishi [A nyugati jogtörténet]. In: Kommission für Geisteswissenschaften (szerk.): Geisteswissenschaften in Japan. Über- und Ausblick. Tokyo 1949, 227–234.
- KUBO, Masahata: Seiyō hōshigaku no tenbō [Európai jogtörténeti tanulmányok Japánban]. In: Hōgaku Kyōkai zasshi 1972/89-8. sz. 53–80.
- MARKMANN, Fritz: Zur Geopolitik des Magdeburger Rechts. Zeitschrift für Geopolitik 1935/XII. sz. 384–393.
- MARUYAMA, Naoki: 1930 nendai ni okeru nihon no han yudaya shugi [Antiszemitizmus és japán az 1930-as években]. In: Bulletin of the Institute of Middle Eastern Studies 3. 1988, 411–438.
- MARUYAMA, Naoki: Taiheiyō sensō to shanghai no yudaya nanmin [A Csendes-óceáni háború és a zsidó menekültek Sanghajban]. Tokió 2005
- MÄRZ, Josef: Haushofer, Karl. Neue Deutsche Biographie 8. 1969, 121–122.
- MASAI, Shōsaku: Nachisu shōhōgaku no nihon heno eikyō [Az NS kereskedelmi jog hatása Japánra]. In: KURASAWA, Kōichirō – OKUSHIMA, Takayasu (szerk.): Shōwa shōhōgaku-shi [A kereskedelmi jog története a Shōwa-korszakban]. Tokió 1996, 159–186.
- LARENZ, Karl: Justus Wilhelm Hedemann: Die Flucht in die Generalklauseln. Eine Gefahr für Recht und Staat. Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht. 1934/100. sz. 378.
- MAKI, Kenji: Tōa-shin-chitsujo to waga kokutai [Az új kelet-ázsiai rend és a kokutai]. KLR 1940/42. sz. 835–862.
- MAKI, Kenji: Nihon-teki sekaikan to „ie“ oyobi „u“ no seishin [Japán világnézet és a ház szelleme]. KLR 1944/50. sz. 1–21., 122–147., 283–299.
- MAKI, Kenji: Nihon-koyū-hō no taikai [Japán saját, ősi jogrendszere]. Tokyo 1941
- MAKI, Kenji: Dai-sensō to hō-chitsujo no kōshin [A nagy háború és a jogrendszer megújítása]. Hōritsu-shimpō [Jog és Politika]. 1944/701. sz. 2–3., 1944/702. sz. 2–3., 1944/703. sz. 2–3., 1944/704. sz. 2–5.
- MASUDA, Yoshihiko (szerk.): Jit-sugyō no Nihon-sha nanajūnen-shi [A Jitsugyō no Nihon-sha Kiadó 70 éve]. Tokió 1967
- MAUL, Heinz Eberhard: Warum Japan keine Juden verfolgte. Die Judenpolitik des Kaiserreiches Japan während der Zeit des Nationalsozialismus (1933–1945). München 2007

- MATSUMOTO, Naoko: Die Rechtswissenschaft unter dem Kriegsregime in Japan: 1931–1952. ZRG GA 2020/137. sz. 389–420.
- MATSUO, Takayoshi: Takigawa jiken [A Takigawa-botrány]. Tokyo 2005
- MEDZINI, Meron: Under the Shadow of the Rising Sun: Japan and the Jews during the Holocaust Era. Boston 2016
- MEESKE, Helmut: Die Ordnungsstrafe in der Wirtschaft. Berlin 1937
(japánul lásd a *Shihō-shiryō* 1942/279. számában)
- MESSERSCHMIDT, Manfred: Die deutsche Rechtsgeschichte unter dem Einfluß des Hitlerregimes. Kritische Justiz 1998
- MICHEL, Ursula: Haushofer, Albrecht. Neue Deutsche Biographie 8. 1969, 120–121.
- MIZUMOTO, Hiroshi – HIRAI, Kazuo (szerk.): Nihon minpōgaku-shi tsūshi [A japán polgári jogtudomány története: Általános bemutatás]. Tokió 1997
- MIYASHITA, Kōkichi: Rezension. Kokumin keizai zasshi [Gazdasági és Üzleti Szemle]. 1936/61-5. sz. 132–134.
- MIYAZAKI, Ichisada: Meguriai [Találkozás]. Mainich-Shimbun [Esti Kiadás], 1978. december 14., 3.
- MIYAZAKI, Ichisada: Hitorā tonō meguriai [Találkozás Hitlerrel]. In: Doppo gin, Tokió 1986, 335–337.
- MÜLLER-ERZBACH, Rudolf: Reichsgericht und Interessenjurisprudenz. In: SCHREIBER, Otto (szerk.): Die Reichsgerichtspraxis im deutschen Rechtsleben. Bd. 2: Zivil- und Handelsrecht. Berlin 1929, 161–177.
- NAKAYAMA, Jīchi: Rezension. Shirin [Történelmi Szemle]. 1936/21-4. sz. 192–194.
- NISHIMOTO, Satoshi: Geruman-hō niokeru keiyaku seiritsu no hōshiki [A szerződés létrejötte a germán jogokban]. KLR 19–3, 141–151.
- NISHIMOTO, Satoshi: Shifū jiyū no gensoku [A városi levegő szabaddá lesz]. KLR 1935/33. sz. 31–55.
- NISHIMOTO, Satoshi: Von Schwerin, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte, 1934. KLR 1935/33. sz. 132–136.
- NISHIMOTO, Satoshi: Rōma hō keiju no saikentō [A római jog recepciójának vizsgálata]. KLR 1936/35. sz. 29–57.
- NISHIMOTO, Satoshi: Sieyō hōseishi kenkyū no hōhō ni tsuite [A nyugati jogtörténet kutatási módszeréről]. KLR 1936/34-5. sz. 1–27.
- NISHIMOTO, Satoshi: Seiyō-hōseishi kōgi [Előadások az európai jogtörtén köréből]. Tokió 1936
- NISHIMOTO, Satoshi: Risoku hōshi ron [A kamatjog története]. Tokió 1937
- NISHIMOTO, Satoshi: Yudaya minzokusei no hōshiteki kenkyū [A zsidóság jogtörténeti vizsgálata]. KLR 1939/41. sz. 417–542., 649–700.
- NISHIMOTO, Satoshi: Tōa to yudaya-jin-mondai. Kyōeiken ken-setsu ni okeru ichi kadai [Kelet-Ázsia és a zsidókérdés: A jóléti szféra kiterjesztésének feladata]. ZKUK 349. sz. 1942. június 20., 2.
- NISHIMOTO, Satoshi: Hōshiron minpōgaku [A magánjog történeti értelmezése]. Kiotó 1976
- NISHIMOTO, Satoshi: Hansu Furanku „Geruman hō“ tekusuto oyobi honyaku [Hans Frank (szerk.): Germanenrechte. Text und Übersetzungen]. KLR 1939/41. sz. 158–168.
- NISHIMOTO, Satoshi: Gōhō teki kaikaku [A magánjog jogtörténeti értelmezése]. KLR 1940/43. sz. 145–172., 245–257.
- NISHIMOTO, Satoshi: Chūsei nōmini no hōritsu jō no chii. Geruman-hō oyobi doitsu-hō wo chūshin to shitaru kenkyū [A középkori paraszt jogállása. Tanulmány a germán és a német jog köréből]. KLR 1941/44. sz. 387–418.
- NISHIMOTO, Satoshi: Toshi jiyūshugi no hihan [A városi liberalizmus kritikája]. KLR 1941/44. sz. 513–535.
- NISHIMOTO, Satoshi: Geruman no zentaishugi shakaisoshiki [A germán totalitárius társadalmi szerveződés]. KLR 1941/45. sz. 451–475.
- NISHIMOTO, Doitsu kokuminsei riron no tenkai [A német nemzet jellemfejlődésének elmélete]. KLR 1944/50. sz. 99–121.
- NISHIMOTO, Doitsu kokuminsei tenkai no riron [A német nemzet jellemfejlődésének elmélete]. Tokió 1944
- NISHIMOTO, Satoshi: Seiji-chiri no ueyori mitaru taiheyō [A Csendes-óceán politikai-földrajzi szempontból]. ZKUK 330. sz. 1941. május 20., 2.
- NISHIMOTO, Satoshi: Chiseigaku to sono hōhōron [A geopolitika és módszere]. KLR 1942/47. sz. 141–175.
- NISHIMOTO, Satoshi: Manshū-koku shūkyō-ron [A mandzsúriai vallásokról]. KLR 1940/43. sz. 490–520.
- NISHIMOTO, Satoshi: Rama kaikaku [A lama reform]. KLR 1940/43. sz. 477–510.
- NISHIMOTO, Satoshi: Kaikyōto no seijiteki dōkō [A muszlimok politikai irányultsága]. KLR 1942/48-1. sz. 229–271.
- NISHIYAMA, Shin: Was war die Takigawa-Affäre? In: Osaka shiritsu daigaku kiyō [Osaka Városi Egyetem Közönlönye]. 2016/9. sz. 51–74.

- NOACK, Erwin: Das neue Berufsrecht der Anwaltschaft. Leipzig 1936 (japán fordítását lásd a *Shibō-shiryō* 1937/224. számában)
- N. N.: Deutsch-japanische Zusammenarbeit. ZAKDR 1939. sz. 418.
- N. N.: Zappō [Apró közlemények]. KLR 1939/41. sz. 179.
- OGAWA, Yomiko: Ōshū ni okeru senzen no nihongo kōiza. Jittai to haikai [A japán nyelvi tanszékeke Európában a II. világháború végéig]. Tokió 2010
- OHGUSHI, Toyowo: Die Entwicklung des japanischen Konstitutionalismus seit dem Weltkriege. Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart 1931/19. sz. 356–409.
- OKADA, Kassinosuke: Der Einfluß des deutschen Rechts auf die japanische Gesetzgebung und Kultur. ZAKDR 1938/5. sz. 829–831.
- ONO, Hiroshi – DEGUCHI, Yūichi – MATSUMOTO, Naoko (szerk.): Senji-taisei to hōgakusha: 1931–1952 [A háborús kormányzat és a jogtudomány: 1931–1952]. Tokyo 2016
- OETKER, Friedrich: Zur Reform der Strafprozessordnung. ZAKDR 1936. sz. 292.
(japán fordításban lásd a *Shibō-shiryō* 1937/223. számában)
- PETRASCHEK, Karl: System der Rechtsphilosophie. Freiburg i.Br. 1932
- RÜCKERT, Joachim – WILLOWEIT, Dietmar (szerk.): Die Deutsche Rechtsgeschichte in der NS-Zeit. Ihre Vorgeschichte und ihre Nachwirkungen (Beiträge zur Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts, 12). Tübingen 1995
- SASAKI, Chihiro – KOBAYASHI, Yoshinobu: Keihō-gakushi [A büntetőjog története]. In: Nihon kindaihō hattatsu-shi [A modern japán jog fejlődésének története], 11. köt. Tokió 1967, 207–289.
- SATO, Dan: Der Sachsenspiegel in der japanischen Forschung. In: LÜCK, Heiner (szerk.): Von Sachsen-Anhalt in die Welt. Der Sachsenspiegel als europäische Rechtsquelle. Signa Ivriss 14. Halle – Saale 2013, 9–22.
- SATO, Dan: Egy sikertelen kísérlet. A nyugati jogtörténeti kutatások kezdetei Japánban. DÍKÉ 2021/2. sz. 24–43.
- SATO, Dan: Nishimoto Satoshi to reimei-ki no seiyō-hōseishi-gaku 1-2. [Satoshi Nishimoto és az európai jogtörténeti kutatások kezdete Japánban 1-2.]. KLR 2022/4. sz. 1–20. és 2022/5. sz. 1–22.
- SEKINE, Maho: Nihon senryō ka no „Shanghai yudaya-jin gettō. „Hinan“ to „kanshi“ no hazama de [A shanghai gettő a japán megszállás idején]. Kiotó 2010
- SIEGERT, Karl: Deutsches Wirtschaftsstrafrecht. Berlin 1939 (japánul lásd a *Shibō-shiryō* 1942/279. számában)
- SHICHINOHE, Katsuhiko: Nihon-hyōronsha, kyūsha-jidai shuppan-mokuroku (3) [A Nihon-Hyōron-Sha kiadványainak listája (régí változat) (3)]. Hosei kenkyū [Jogi és politikai folyóirat] 2019, 1.
- SHIRAHA, Yūzō: Nihon-hōri-kenkyūkai no bunseki [A Japán Jogász Munkacsoport elemzése]. Tokió 1998
- SHIMIZU, Masahiro: Bunka no sūjiku. Senzen Nihon no bunka-gaikō to Nachi-Doitsu [A kultúra tengelye. A japán kulturális diplomácia a háború végéig és a náci Németországig]. Fukuoka 2018
- SIMON, Wolfgang: Schwerin, Claudius Freiherr von. In: Neue Deutsche Biographie 24. (h. n.) 2010, 77–79.
- SONDA, Hideharu (szerk.): Nihon kokkakagaku taikai [A japán államtudomány rendszere] 1-12. köt. Tokió 1941–1944.
- SPANG, Christian W.: Karl Haushofer Re-examined. Geopolitics as a Factor of Japanese-German Rapprochement in the Inter-war Years? In: SPANG, Christian W. – WIPPICH, Rolf-Harald (szerk.): Japanese-German Relations, 1895–1945. War, Diplomacy and Public Opinion. London – New York 2006, 139–157.
- SPANG, Christian W.: Karl Haushofer und Japan. Die Rezeption seiner geopolitischen Theorien in der deutschen und japanischen Politik. München 2013
- STOLLEIS, Michael: Deutscher Rechtshistorikertag. Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte I. 2008², 990–992. hasáb.
- STOLLEIS, Michael – SIMON, Dieter (szerk.): Rechtsgeschichte im Nationalsozialismus. Beiträge zur Geschichte einer Disziplin. Beiträge zur Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts 2. Tübingen 1989
- SCHWAB, Dieter: Zum Selbstverständnis der historischen Rechtswissenschaft im Dritten Reich. Kritische Justiz 1969
- SCHWERIN, Claudius Freiherr von: Rechtsgeschichte und Rechtserneuerung. In: FRANK, Hans (szerk.): Zur Erneuerung des Bürgerlichen Rechts. Schriften der Akademie für Deutsches Recht, Gruppen Rechtsgrundlagen und Rechtsphilosophie, Nr. 7. München – Berlin 1938
- SCHWERIN, Claudius Freiherr von: Rechtsgeschichte und Geschichtswissenschaft. ZAKDR 1938/5. sz. 15–17.
- TAKASUGI, Akihiko: Nihon ni okeru chiseigaku no juyō to tenkai [A geopolitika recepciója és fejlődése Japánban]. Fukuoka 2000
- TOKAYER, Marvin – SWARTZ, Mary: The Fugu Plan: the Untold Story of the Japanese and the Jews during World

- War II. New York 1979
- UCHIDA, Hirofumi: Nihon keihō-gaku no ayumi to kadai [A japán büntetőjog átalakulása és feladata]. Tokió 2008
- UEHARA, Senroku – KOBAYASHI, Yoshimasa (ford.): Doitsu shi [Német történelem]. Tokió 1941
- UEYAMA, Yasutoshi: Nekrológ. Prof. Dr. Satoshi Nishimoto. Hōseishi kenkyū [Jogtörténeti Szemle]. 1983/33. sz. 364–365.
- UTSUNOMIYA, Kiyō: Yudaya mondai to nihon [A zsidókérdés és Japán]. Tokió 1939
- UTSUNOMIYA, Kiyō: Tōa to yudayajin mondai. Kyōeiken kensetsu ni okeru ichi kadai [Kelet-Ázsia és a zsidókérdés. A jóléti térség kiépítésének egy megoldandó feladata]. ZKUK 1942/349. sz. 1942. június 20., 2.
- WAGATSUMA, Sakae: Nachisu seiken-ka niokeru ippun hōritsu zasshi-kai ihen [Az általános jogi folyóiratok világának nevezetes eseményei a náci rezsim alatt], Hōgaku-kyōkai-zasshi [A Jogtudományi Egyesület folyóirata]. 1937/55. sz. 1550–1562.
- WAGATSUMA, Sakae et al. (szerk.): Nachisu no hōritsu [A náci rendszer törvényei]. Tokió 1934